

Toelichtingsdocument

DEFINITIEVE CONCEPTKERNDOELEN

FRIESE TAAL & CULTUUR, HERZIENE VERSIE 2025

Colofon

December 2025

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave gebaseerd is.

Auteurs

Ferdau Terpstra, Bernadet de Jager, Elly Attema, Fardau Visser.

Met dank aan:

De veldgroep, externe adviseurs, stakeholders en SLO.

Informatie:

Cedin

Lavendelheide 21, Drachten

Telefoon: 088 0200 300

Internet: www.cedin.nl en www.kurrikulum.frl

E-mail: info@cedin.nl

Inhoud

Pagina

- 1. INLEIDING
 - 1.1 Opdracht aan Cedin
 - 1.2 Achtergrond actualisatie
 - 1.2.1 Plaats van de kerndoelen in het onderwijs
 - 1.2.2 Twee sets kerndoelen
 - 1.2.3 Speciaal onderwijs
 - 1.2.4 Soorten kerndoelen en de opbouw van een kerndoel
 - 1.2.5 Ontwerpruimte
- 2. AANPAK VAN DE ACTUALISATIE
 - 2.1 Het proces van de actualisatie
 - 2.2 Samenstelling realisatieteam en veldgroepen
 - 2.3 Advieskring: experts en stakeholders
 - 2.4 Samenwerking met SLO en afstemming met het leergebied Nederlands
 - 2.5 Fase van beproeven: procesbeschrijving
 - 2.5.1 Doel van de fase van beproeven
 - 2.5.2 Werkwijze van de fase van beproeven
 - 2.6 Herziene versie 2025
 - 2.6.1 Aanvullende opdracht

2.6.2 Algemene uitgangspunten voor clustering

3. INHOUDELIJKE TOELICHTING

3.1 Specifieke uitdagingen actualisatie leergebied Friese taal & cultuur

3.1.1 Maatschappelijke en curriculaire uitdagingen

3.1.2 Vakspecifiek verloop van de actualisatie

3.2 Toelichting op de karakteristiek

3.2.1 Doeldomeinen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming

3.2.2 Interne samenhang van het leergebied

3.2.3 Externe samenhang van het leergebied

3.3 Uitkomsten fase van beproeven

3.4 Toelichting op de definitieve conceptkerndoelen, herziene versie 2025

3.4.1 Overwegingen bij indeling clusters

3.4.2 Aanpassingen in formulering van conceptkerndoelen 2024

3.4.3 Toelichting op het raamwerk

3.4.4 Toelichting op keuzes in soorten doelen: aanbod, beheersing en ervaring

3.4.5 Doorlopende leerlijn

3.4.6 Aandacht voor samenhang

3.4.7 Beschouwing op de herziene versie 2025

3.5 Toelichting op leergebiedoverstijgende kwaliteitseisen

3.5.1 Verbindende vaardigheden

3.5.2 Diversiteit

3.5.3 Inclusiviteit

3.5.4 Taaldenkfuncties

3.5.5 Digitale geletterdheid

3.5.6 Loopbaanontwikkeling en -begeleiding

4. SLOTOPMERKINGEN EN ADVIEZEN

4.1 Impuls voor het leergebied

4.2 Implementatie

4.2.1 Adviezen voor implementatie na de fase van beproeven

4.2.2 Implementatie in relatie tot het *referinsjeramt Frysk*

Referenties

Bijlagen

1. Startnotitie
2. Samenstelling realisatieteam
3. Samenstelling veldgroep fase van beproeven

1. Inleiding

1.1. Opdracht aan Cedin

Voor de ontwikkeling van de conceptkerndoelen heeft de provincie Fryslân na een aanbestedingstraject de opdracht toegewezen aan Cedin. In de aanbesteding staat dat bij de actualisatie van de nieuwe kerndoelen gebruik gemaakt moet worden van de producten die in de startfase (2018-2020) reeds ontwikkeld zijn en dat de kerndoelen voor Friese taal & cultuur qua vorm en taalgebruik moeten aansluiten bij het landelijke curriculum. Hiervoor is samengewerkt met experts van SLO. De aanpak van de actualisatie is zoveel mogelijk afgestemd op de werkwijze van SLO. Indien de praktijksituatie erom vroeg om af te wijken van de geplande werkwijze is dit altijd in overleg en met instemming van de provincie Fryslân gedaan.

Ook is nagestreefd om de oplevering en de vaststelling van de kerndoelen voor Friese taal & cultuur gelijk op te laten lopen met de kerndoelen voor Nederlands. Hiervoor zijn meerdere redenen geweest. De eerste reden is dat Fries voor een deel van de leerlingen in Fryslân een basisvaardigheid is. Het onderwijs heeft de opdracht om de basisvaardigheden van de leerlingen te versterken. Om het Fries de plek te geven in de aanpak van basisvaardigheden is het belangrijk dat de kerndoelen gelijktijdig klaar zijn, zodat de twee talen in de implementatiefase in samenhang vorm kunnen krijgen. Belangrijk uitgangspunt hierbij is dat de verhouding tussen Nederlands en Fries proportioneel moet zijn en gebaseerd op gelijkwaardigheid van beide talen. De tweede reden is dat het gezien de positie van het Fries als tweede rijkstaal onwenselijk is dat het Fries een ondergeschikte positie toebedeeld krijgt enkel doordat kerndoelen in een later stadium klaar zouden zijn.

Na de oplevering van de conceptkerndoelen 2024 kreeg SLO naar aanleiding van het hoofdlijnenakkoord (Kabinet Schoof) een aanvullende opdracht van het ministerie van OCW om de kerndoelen meer in samenhang te presenteren. Cedin en provincie Fryslân hebben besloten dezelfde aanpassing te doen om ervoor te zorgen dat de kerndoelen Friese taal & cultuur in vorm en formulering gelijk blijven aan de kerndoelen van andere leergebieden. Dit heeft geleid tot een vermindering van het aantal kerndoelen, waarbij de gewenste concrete uitwerking is behouden.

1.2 Achtergrond actualisatie

1.2.1 Plaats van de kerndoelen in het onderwijs

Kerndoelen gelden als wettelijke opdracht voor elke school in het funderend onderwijs. Scholen in de Friese taalgebieden van Fryslân hebben de wettelijk opdracht om aandacht te besteden aan de kerndoelen Friese taal & cultuur.

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Onderwijskundige, vakspecifieke en (regionaal-) maatschappelijke ontwikkelingen vragen om actualisatie van de kerndoelen. Daarbij is voor het gehele curriculum de wens uitgesproken tot samenhang, terugdringen van overladenheid en het versterken van

de doorlopende leerlijnen. De actualisatie van de kerndoelen Friese taal & cultuur sluit daarnaast aan bij de ambitie van de provincie Fryslân en het Rijk om het onderwijsaanbod voor dit leergebied te versterken.

De nieuwe conceptkerndoelen zijn ontwikkeld met vooraf gestelde criteria met de bedoeling dat ze meer richtinggevend zijn voor curriculum- en onderwijsontwikkeling dan de kerndoelen van 2006. Deze criteria zijn door het ministerie OCW vastgelegd in de werkopdracht aan SLO. Deze criteria zijn ook richtinggevend geweest voor de ontwikkeling van de kerndoelen Friese taal & cultuur.

De kerndoelen voor Friese taal & cultuur beschrijven inhouden waar alle leerlingen in de Friese taalgebieden recht op hebben. De kerndoelen zijn zodanig beschreven dat scholen ruimte behouden om het curriculum vorm te geven passend bij de eigen schoolvisie, leerlingpopulatie of identiteit.

1.2.2 Twee sets kerndoelen

Gelijk aan de andere leergebieden zijn er voor Friese taal & cultuur twee sets kerndoelen ontwikkeld: een set voor het primair onderwijs eind groep 8 en een set voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs eind klas 2 vmbo of klas 3 havo/vwo. Om de doorlopende leerlijn naar het bovenbouw- en examenprogramma van havo en vwo te waarborgen zijn in de set voor het voortgezet onderwijs aanvullingen voor de derde klas havo/vwo opgenomen.

1.2.3 Speciaal onderwijs

Voor het speciaal onderwijs wordt een aparte set kerndoelen ontwikkeld. Deze set moet aansluiten bij de behoeften en mogelijkheden van de leerlingen in deze sector. Deze set wordt ontwikkeld in samenwerking met de professionals die werkzaam zijn in deze sector. Daarnaast heeft de provincie Fryslân aan Cedin gevraagd om te onderzoeken of het mogelijk en noodzakelijk is om voor het speciaal basisonderwijs en het praktijkonderwijs aparte kerndoelensets samen te stellen.

1.2.4 Soorten kerndoelen en de opbouw van een kerndoel

De kerndoelen beschrijven de inhouden van het onderwijs. Bij de actualisatie van de kerndoelen is landelijk ingestoken op belangrijke kenmerken: ambitieus en betekenisvol. Een ambitieus curriculum legt de basis voor een rijke, krachtige taalleeromgeving. Leerlingen ontwikkelen vaardigheden als het onderwijs hen hierin uitdaagt en ondersteunt met oog voor verschillen tussen leerlingen. Betekenisvol onderwijs richt zich niet alleen op kwalificatie (kennis en vaardigheden), maar ook op socialisatie en persoonsvorming (kennis van jezelf, de ander en de wereld).

De kerndoelen voor Friese taal & cultuur hebben dezelfde basis als de landelijke kerndoelen. De ambitie van de geactualiseerde kerndoelen sluit aan bij de ambities en afspraken die gemaakt zijn tussen ministerie en provincie en vastgelegd zijn in de Bestjoersôfspraak Fryske taal & kultuer (BFTK). De visie op het leergebied is gericht op het functioneel en betekenisvol inzetten van de Friese taal.

De kerndoelen Friese taal & cultuur zijn in vorm en formulering gelijk aan de kerndoelen van Nederlands

en andere leergebieden. De kerndoelen beschrijven de inhouden van het onderwijs in termen van kennis, vaardigheden en houdingen. Er worden verschillende soorten doelen onderscheiden:

- **Aanbodsdoelen:** Aanbodsdoelen beschrijven waar een school in haar onderwijsaanbod voor heeft te zorgen. Om die reden start ieder aanbodsdoel met 'De school (...)'. Aanbodsdoelen richten zich op leergebiedspecifieke randvoorwaarden waar de school voor moet zorgdragen, zodat de totale set kerndoelen kan worden gerealiseerd;
- **Beheersingsdoelen:** Beheersingsdoelen beschrijven de kennis, vaardigheden en houdingen die leerlingen moeten bereiken in het po, en de onderbouw van het vo. Beheersingsdoelen starten met 'De leerling (...)';
- **Ervaringsdoelen:** Ervaringsdoelen beschrijven welke inspanningen van leerlingen worden verwacht met het oog op ervaringen en/of expressieve reacties. Een ervaringsdoel biedt leerlingen iets of lokt iets bij hen uit wat hun horizon kan verbreden of hun kennis kan verdiepen, hen tot persoonlijke inzichten kan brengen c.q. kan bijdragen aan hun waardenoriëntatie. Ervaringsdoelen starten met 'De leerling (...)';
- **Hybride doelen:** Ervarings- en beheersingsdoelen kunnen ook samen voorkomen in eenzelfde kerndoel. Dat wordt dan een hybride kerndoel genoemd. Hybride doelen starten met 'De leerling (...)'.

In paragraaf 3.4.4 wordt toegelicht welke van de bovengenoemde soorten doelen voorkomen in het geactualiseerde curriculum Friese taal & cultuur en welke keuzes daaronder liggen.

In de nieuwe kerndoelen zijn kennis en vaardigheden zoveel mogelijk in samenhang beschreven. Hiermee wordt duidelijk wat verwacht wordt van het onderwijsaanbod van scholen en wat iedere leerling moet kennen, kunnen en hebben ervaren (SLO, 2025). Kerndoelen bestaan uit:

- **Een kernzin:** De kernzin is een overkoepelende verwoording van de inhoud onder de doelzinnen. De kernzin is nog geen aanbods-, beheersings- of ervaringsdoel. De kernzin is zo bondig en kernachtig mogelijk geformuleerd;
- **Doelzin(nen):** De doelzin omschrijft een aanbods-, beheersings- of ervaringsdoel en maakt duidelijk wat van de school/leerling wordt verwacht m.b.t. aanbod of ontwikkeling van kennis, vaardigheden en/of houdingen. De doelzin is geformuleerd in ABC-vorm: audience (publiek: de school of de leerling), behaviour (gedrag, bijvoorbeeld: voert gesprekken, schrijft), en content (leerinhoud, bijvoorbeeld: taalvariatie, teksten). Het maximale aantal doelzinnen onder een kernzin is 4;
- **Uitwerkingen:** Doelzinnen worden puntsgewijs uitgewerkt onder 'het gaat hierbij om'. Het maximale aantal uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om' is vijf.

Het geheel van kernzin, doelzin(nen) en uitwerkingen vormt het wettelijk kerndoel.

De kerndoelen Friese taal & cultuur hebben dezelfde opbouw als de landelijke kerndoelen.

1.2.5 Ontwerpruimte

De landelijke kerndoelen zijn bedoeld voor 70% van de onderwijstijd. Hiermee wordt op landelijk niveau de

kern van het curriculum vastgesteld in wet- en regelgeving en blijft er binnen het onderwijs ruimte om zelf onderwijstijd toe te kennen c.q. accenten te leggen op basis van o.a. populatie, denominatie of profielen van scholen.

SLO heeft de 70% ontwerpruimte verdeeld over de verschillende leergebieden. Dit vormde voor elk kerndoelenteam een richtlijn voor het aantal te ontwikkelen kerndoelen voor het desbetreffende leergebied. Het doel hiervan is overladenheid in de ontwikkelfase tegen te gaan.

Het leergebied Friese taal & cultuur kent een bijzondere positie. Het maakt namelijk geen deel uit van de hierboven genoemde 70%. Friese taal & cultuur valt binnen de zogenoemde vrije ruimte die scholen de mogelijkheid biedt om in het eigen curriculum accenten te leggen passend bij hun leerlingpopulatie.

Fries is in Fryslân een basisvaardigheid. De ontwerpruimte is gebaseerd op de ambitie van het Rijk en de provincie Fryslân dat alle leerlingen de kans moeten krijgen om kennis en vaardigheden te ontwikkelen met betrekking tot de Friese taal en cultuur. Er zijn meerdere argumenten te noemen om meer ontwerpruimte te nemen voor Friese taal & cultuur dan voor de moderne vreemde talen, waarmee SLO het leergebied vergelijkt:

1. Uit onderzoeken blijkt dat voor het leren van een taal minimaal 1 uur per week nodig is. Om die reden is voor de ontwerpruimte uitgegaan van een minimaal aanbod van 1 uur per week van groep 1 t/m 8 in het po en in alle klassen van de onderbouw vo;
2. Fries is voor een aantal leerlingen de eerste taal. Om taalvaardigheden uit te breiden en te verdiepen is een aanbod nodig dat verder gaat dan 'de basis'. Daarnaast heeft het Fries de status van tweede rijkstaal en heeft het een andere positie en rol in het dagelijkse leven dan de moderne vreemde talen. Dit vraagt om meer inhoud dan de moderne vreemde talen aanbieden;
3. Bij het leren van nieuwe talen kan gebruik worden gemaakt van universele vaardigheden en kennis. Kennis en vaardigheden die leerlingen leren in het leergebied Nederlands hoeven niet nogmaals aangeleerd te worden in het leergebied Friese taal & cultuur. Dergelijke kennis en vaardigheden kunnen wel toegepast worden bij het leren van Fries waardoor het leren van de taal gemakkelijker kan verlopen. Door gebruik te maken van universele vaardigheden zijn de doelen van Friese taal & cultuur haalbaar;
4. De doelen van het leergebied kunnen zowel binnen het leergebied in samenhang vorm krijgen als binnen andere leergebieden. Kennis en vaardigheden met betrekking tot de Friese taal en cultuur kunnen dus geïntegreerd geleerd worden waardoor het minder tijd kost. De haalbaarheid van deze integratie is getoetst in de fase van beproeven.

Op basis hiervan is een aantal kerndoelen benoemd als uitgangspunt voor het actualisatieproces.

De ontwerpruimte is met de provincie Fryslân, het ministerie van onderwijs en de SLO besproken. In het overleg van 17 november 2023 met Provincie Fryslân, OCW, SLO en Cedin hebben provincie en ministerie besloten dat ze de ontwerpruimte en het aantal conceptkerndoelen passend vinden bij de Friese context

en de ambities van Rijk en provincie, zoals die zijn beschreven in de BFTK. Daarbij is door het ministerie van OCW advies gegeven om in de fase van beproeven te onderzoeken of de uitvoering van het aantal kerndoelen haalbaar is in de onderwijspraktijk. De opzet van de fase van beproeven is te lezen in paragraaf 1.4, uitkomsten zijn opgenomen in hoofdstuk 3.

In dezelfde periode als de fase van beproeven is de gewerkt aan de herziening van de kerndoelen naar aanleiding van de aanvullende opdracht (zie paragraaf 2.6). Daarbij is het aantal kerndoelen van 10 (po) en 11 (vo) teruggebracht naar 5 kerndoelen voor po en vo door inhouden te clusteren. Hierbij is gehandeld volgens de richtlijn van SLO: het aantal kerndoelen mag niet meer zijn dan het aantal domeinen van het leergebied. In paragraaf 3.4 wordt de keuze voor de domeinen in het raamwerk toegelicht.

2. Aanpak van de actualisatie

2.1 Het proces van actualisatie

De actualisatie van de kerndoelen Friese taal & cultuur heeft een aantal jaren in beslag genomen. Hierin speelt mee dat in 2021 de actualisatie van de kerndoelen controversieel werd verklaard na de val van het kabinet en pas in 2022 weer opgestart kon worden. Naar aanleiding van een motie in de Tweede Kamer in 2024 gaf OCW aan SLO een aanvullende opdracht voor de actualisatie. Deze veranderingen hadden ook gevolgen voor de aanpak en voortgang van de actualisatie van de kerndoelen Friese taal & cultuur. Omdat de opdracht aan Cedin was om af te stemmen met SLO konden we pas verder als SLO zijn koers weer had uitgezet. Ook waren we afhankelijk van SLO voor werkinstructies en konden dus pas verder als SLO deze instructies had aangepast.

Eind 2022 is het proces van actualisatie (weer) van start gegaan. De eerste maanden (september-oktober 2022) zijn besteed aan de ontwikkeling van de startnotitie.

In de periode november-december 2022 is gewerkt aan het raamwerk en het vaststellen van de gewenste en realistische ontwerpruimte. Overleg over de ontwerpruimte heeft eerst plaats gevonden tussen veldgroep, realisatieteam en de provincie Fryslân. Uitgangspunt voor het overleg was het voorstel ontwerpruimte van SLO. De ontwerpruimte is vervolgens onderwerp van gesprek geweest in een overleg tussen realisatieteam, provincie Fryslân, SLO en het ministerie OCW. Het raamwerk is naar aanleiding van feedback van de SLO, maar ook gedurende het schrijven van de conceptkerndoelen meerdere keren aangepast en verfijnd. De keuzes en onderliggende dilemma's worden toegelicht in paragraaf 3.4.

In de periode december 2022-mei 2023 is ingezet op het schrijven van conceptkerndoelen. Dit is per domein aangepakt. Curriculumexperts en het redactieteam van SLO hebben gedurende deze periode meerdere keren feedback gegeven op sets conceptkerndoelen, zowel op inhoud als op vorm.

In de periode oktober – december 2023 is deze feedback verwerkt en is gewerkt aan het toelichtingsdocument. In deze periode heeft nog een overleg plaatsgevonden tussen Provincie, OCW, SLO en Cedin waarin het aantal kerndoelen op basis van de gekozen ontwerpruimte door Cedin zijn toegelicht. In dit overleg is door OCW aangegeven dat de keuzes begrijpelijk zijn en passend bij de BFTK.

In februari 2024 zijn de conceptkerndoelen 2024 aangeboden aan de gedeputeerde van de provincie Fryslân, mevrouw Folkerts.

In de periode september 2023 – december 2024 heeft de fase van beproeven plaatsgevonden. Doel van deze fase is het toetsen van de helderheid van de formulering en het toetsen van de haalbaarheid om doelen in de praktijk aan te bieden. Tegelijk met het beproeven van de haalbaarheid en bruikbaarheid van

de kerndoelen is gekeken naar de implementatievraagstukken. Over de opzet van de fase van beproeven is te lezen in paragraaf 2.5. De uitkomsten van de fase van beproeven met betrekking tot het aanpassen van het aantal kerndoelen of de formulering zijn te lezen in paragraaf 3.3. Uitkomsten met betrekking tot de implementatievraagstukken zijn te lezen in paragraaf 4.2.

Na de fase van beproeven heeft nog een herziening van de kerndoelen plaatsgevonden. Het herzieningsproces wordt in paragraaf 2.6 toegelicht. Uitkomsten ervan en de effecten op de vorm en formulering van kerndoelen zijn opgenomen in paragraaf 3.4.

2.2 Samenstelling realisatieteam en veldgroepen

In september 2022 is een start gemaakt met opstellen van de nieuwe kerndoelen voor het leergebied Friese taal & cultuur. Hiervoor is een realisatieteam en een veldgroep geformeerd die tot en met de oplevering van de conceptkerndoelen 2024 hebben samengewerkt. Voor de fase van beproeven is de samenstelling van de veldgroep aangepast (zie paragraaf 1.4).

Samenstelling en rol van het realisatieteam:

Het realisatieteam was verantwoordelijk voor de aansturing en communicatie richting veldgroepleden, externe experts en het gehele werkveld waaronder experts en de stakeholders en de provincie als opdrachtgever.

Het realisatieteam had de leiding over de werksessies (inclusief de voorbereiding), deed de verwerking van input en feedback, onderhield de contacten met SLO en droeg zorg voor het schrijfwerk en het opleveren van de startnotitie, het raamwerk, de karakteristiek en de conceptkerndoelen.

Het realisatieteam bestond uit een projectleider en twee leden met expertise op het gebied van po en vo en onderwijs Friese taal en cultuur. Leden van het realisatieteam hadden ook al werk verricht in voorgaande trajecten van Kurrikulum.frl: het opstellen van de visie, de grote opdrachten en de bouwstenen.

Samenstelling en rol van de veldgroep:

De veldgroep had als belangrijke taak om input te leveren voor de richting en inhoud van de startnotitie, de karakteristiek, het raamwerk en de nieuwe kerndoelen op basis van hun kennis en praktijkervaringen. Daarnaast gaven zij als eerste feedback en feedforward op documenten. De veldgroep heeft altijd de eerste aanzet gegeven voor de inhoud van de conceptkerndoelen. Ongeveer de helft van de veldgroep heeft ook meegewerkt in de eerdere ontwikkelfase (2020) van Kurrikulum.frl.

De veldgroep bestond uit: 3 leerkrachten onderbouw po (groep 1-4), 2 leerkrachten bovenbouw (5-8) en een schoolleider met leservaring in de bovenbouw, 3 docenten Fries VO-onderbouw, waarvan 1 docent ook sectieleider Fries VO was.

2.3 Advieskring: experts en stakeholders

In het proces is samengewerkt met experts van organisaties en instellingen die sterke raakvlakken hebben

met het leergebied Friese taal & cultuur. Het gaat om: de uitgeverij Afûk, NHL Stenden Hogeschool, experts van het lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid, onderwijsadviseurs, skoalstippers en medewerkers van organisaties op het gebied van kunst en cultuur: Keunstwurk en Tresoar.

Experts hebben in de eerste periode de veldgroep en het realisatieteam van input voorzien. Hiervoor zijn bij verschillende veldgroepsessies experts uitgenodigd om te informeren en te inspireren. De experts hebben vanuit hun expertise richtingen meegegeven voor de kerndoelen. Dit heeft er toe geleid dat nieuwe inzichten een plek hebben gekregen in de inhoud en beschrijving van de kerndoelen. Een voorbeeld is de verdeling in 'beleven' en 'maken' binnen het domein Taalexpressie. In de geactualiseerde kerndoelen voor kunst & cultuur is deze verdeling ook zichtbaar (toen nog niet ontwikkeld). In het domein Taal leren & gebruiken ligt de nadruk sterk op het verbinden van taalvaardigheden in plaats van het opdelen in receptieve en productieve vaardigheden. Deze richting komt voort uit de (regionale) onderzoeken over taalleren en meertaligheid.

Tijdens de ontwikkelfase hebben meerdere experts feedback gegeven op de kerndoelen. Hiervoor zijn meerdere feedbacksessies georganiseerd voor verschillende expertgroepen, zoals professionals van NHL-Stenden Hogeschool, methodemakers en onderwijsadviseurs Fries & meertaligheid. Ook zijn kerndoelen tijdens de conferenties WOW! en Fierder mei Frysk aan leraren po en vo voorgelegd is hen om feedback gevraagd.

In de feedbacksessies zijn experts en leraren bevraagd of zij de visie op het leergebied en de nieuwe inzichten in voldoende mate herkennen in de beschrijving van de kerndoelen. Ook is gevraagd of zij een vertaling van de kerndoelen naar de onderwijspraktijk kunnen maken. Feedback van de experts en leraren hebben bijgedragen in het aanscherpen van keuzes of beschrijvingen. In eerdere versies waren kerndoelen in lange zinnen omschreven wat de begrijpelijkheid niet ten goede kwam. De herzieningsopdracht en de redactie van SLO hebben eraan bijgedragen om formuleringen bondiger en kernachtiger te krijgen. In alle gevallen zijn kerndoelen door experts en leraren goed ontvangen en is aangegeven dat de genoemde kerndoelen relevant zijn voor het onderwijs.

2.4 Samenwerking met SLO en afstemming met het leergebied Nederlands

Gedurende het hele proces is samengewerkt en uitgewisseld met inhoudelijke experts en procesbegeleiders van SLO. Er is gebruik gemaakt van de kwaliteitscriteria en werkinstructies van SLO om de kerndoelen Friese taal & cultuur te vernieuwen. Ook is er regelmatig overleg geweest met verschillende curriculumexperts van SLO en zijn documenten voor monitoring en goedkeuring aan SLO voorgelegd.

De SLO was in de eerste fase zelf ook lerende. Gedurende het proces zijn verschillende documenten en werkinstructies ontwikkeld en herzien. Omdat de kerndoelen Friese taal & cultuur uiteindelijk qua vorm en toon moeten passen bij de landelijke kerndoelen was het belangrijk om in deze ontwikkelingen en herzieningen mee te gaan. Dat kostte hier en daar extra tijd.

De startnotitie, karakteristiek, het raamwerk en de conceptkerndoelen zijn meerdere keren voor feedback aan SLO voorgelegd. Hierbij heeft de SLO de kwaliteitscriteria uit haar werkopdracht van OCW als basis gebruikt. Ook heeft SLO voortdurend gekeken naar de afstemming van het leergebied Friese taal & en cultuur met de andere leergebieden. Dit heeft tot aanpassingen geleid in vorm en formulering. De feedback is in fysieke en online- sessies besproken en een enkele keer is feedback schriftelijk gegeven. Na elke feedbacksessie heeft het realisatieteam de documenten en conceptkerndoelen herschreven en vervolgens opnieuw voorgelegd aan de veldgroep ter bevestiging of om een doorslaggevende keuze te maken in de mogelijke opties. Door de samenwerking en monitoring van SLO is de kwaliteit van alle tussenproducten en van de geactualiseerde kerndoelen Friese taal & cultuur gewaarborgd.

Er is tijdens het proces meerdere malen overleg geweest met provincie Fryslân, het ministerie van OCW, SLO en Cedin. In deze overleggen zijn verschillende zaken besproken zoals: de ontwerpruimte en het aantal kerndoelen voor Friese taal & cultuur, de kerndoelen in relatie tot de ambities van de BFTK, de samenhang tussen kerndoelen Friese taal & cultuur en de kerndoelen Nederlands en de verantwoordelijkheden van Rijk en provincie Fryslân bij het vaststellen van de nieuwe kerndoelen.

2.5 Fase van beproeven: procesbeschrijving

De fase van beproeven is gestart in september 2023. De opzet van deze fase was gebaseerd op de aanpak van SLO. De SLO heeft echter gaandeweg voor een andere aanpak gekozen. SLO heeft in enkelvoudige sessies, verspreid door het hele land, de kerndoelen voor feedback voorgelegd aan leraren en schoolleiders en gevraagd naar de (verwachte) bruikbaarheid in de praktijk. Omdat we in Fryslân al vergelijkbare sessies hadden gehad met leraren onder andere op de conferenties WOW! en Fierder mei Frysk is in overleg met de provincie Fryslân ervoor gekozen om vast te houden aan de oorspronkelijke opzet van een uitgebreid beproevingsonderzoek. Met deze uitgebreide opzet konden we ook beter tegemoet komen aan het verzoek van OCW om de haalbaarheid van conceptkerndoelen goed te onderzoeken. Overigens is op de regioday van SLO in Leeuwarden ook een beproevingsworkshop voor de kerndoelen Friese taal & cultuur aangeboden en heeft een groepje leraren aan de hand van de werkvorm van SLO, feedback gegeven op de kerndoelen Friese taal & cultuur.

Voor de fase van beproeven is het realisatieteam uitgebreid met een onderzoekster van het lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid van NHL Stenden Hogeschool. Samen met de onderzoekster zijn de onderzoeksvragen vertaald in instrumenten en zijn deze ingezet om gegevens te verzamelen.

De samenstelling van de veldgroep is voor de fase van beproeven aangepast. Het doel in de fase van beproeven was het vertalen van doelen naar de onderwijspraktijk. Daarvoor was het wenselijk dat alle veldgroepleden lesgevende taken hadden. Veldgroepleden met leidinggevende taken hebben daarom plaatsgemaakt voor nieuwe veldgroepleden. Overigens zijn deze personen in de laatste stap van de fase van beproeven weer aangeschoven om mee te denken over de implementatievraagstukken.

Bij de werving van nieuwe veldgroepleden is gelet op de spreiding over de provincie Fryslân. Binnen de

provincie zijn meer en minder Friestalige gebieden en binnen die gebieden zijn er scholen die meer en minder expliciete aandacht hebben voor de Friese taal en cultuur. Om ervoor te zorgen dat uitkomsten zo representatief mogelijk zijn, zijn veldgroepleden uit verschillende contexten gevraagd. Er hebben dus leraren deelgenomen die werkzaam zijn in scholen waar Fries meer prioriteit krijgt of juist minder. De veldgroep voor de beproevingsfase bestond uit 11 leraren: 7 uit het po en 4 uit het vo.

2.5.1 Doel van de fase van beproeven

Doel van de fase van beproeven was het toetsen van de haalbaarheid en bruikbaarheid van de conceptkerndoelen (versie 2024) in de onderwijspraktijk. Een ambitieus curriculum is immers alleen van waarde wanneer het ook uitvoerbaar is in de praktijk.

De fase van beproeven is gestart in september 2023 en afgerond in juni 2025. Het lectoraat Meertaligheid en Geletterdheid van NHL Stenden Hogeschool heeft onderzocht of de ambities van het nieuwe curriculum haalbaar zijn in de dagelijkse onderwijspraktijk in Fryslân en of er aanwijzingen zijn om de formulering van de conceptkerndoelen aan te passen.

Bij dit onderzoek hebben vier deelvragen centraal gestaan:

1. *In hoeverre lukt het leraren de verbinding tussen de domeinen en met andere vakgebieden te maken om overladenheid tegen te gaan?;*
2. *Welke kennis en vaardigheden hebben leraren nodig om de conceptkerndoelen te gebruiken in hun eigen praktijk?;*
3. *In welke mate voldoet het beschikbare aanbod van bronnen en materialen aan de eisen om recht te doen aan de conceptkerndoelen?;*
4. *Welke randvoorwaarden voor het realiseren van de conceptkerndoelen zijn relevant?*

De antwoorden op deze vragen geven ook informatie over wat nodig kan zijn in de volgende fase: de implementatie. Zie hiervoor paragraaf 4.2.

2.5.2 Werkwijze van de fase van beproeven

Gedurende de periode september 2023 - september 2024 zijn er acht veldgroepsessies georganiseerd. In deze sessies hebben de veldgroepleden in groepjes lessenreeksen ontwikkeld voor de eigen lespraktijk op basis van de kerndoelen. Tijdens dit ontwikkelproces hebben de leraren lesontwerpformulieren ingevuld en zijn de gesprekken in de groepjes opgenomen. Na de uitvoer van de lessen hebben de veldgroepleden reflectieformulieren ingevuld en ingeleverd bij de onderzoekster. Ook is de onderzoekster bij leraren op lesbezoek geweest.

In de eerste veldgroepsessie zijn de kerndoelen verkend en is informatie gegeven omtrent de visie op het leergebied en de kennis en wetenschappelijke inzichten waarop die visie gebaseerd is. Verder is een toelichting gegeven op het begrip geïntegreerd taalleren en rijke taalleeromgeving en zijn de kenmerken van de domeinen besproken.

In de tweede tot en met vijfde veldgroepsessie zijn door de leraren zelf lessenreeksen ontworpen. Om de aanpak te kunnen monitoren is de opdracht gegeven om te vertrekken vanuit de inhoud van een specifiek domein en daarna doelen uit het domein Taal leren & gebruiken en eventueel de andere domeinen, te koppelen. Na een introductie over interessante inhoud en de beschikbare materialen hebben de leraren lessenreeksen ontworpen voor onder- en bovenbouw van het po en voor de onderbouw van het vo, waarbij leraren steeds een vertaling hebben gemaakt naar de onderwijsbehoeften van de eigen leerlingpopulatie. In de vijfde bijeenkomst zijn lessen ontworpen vanuit Taal leren & gebruiken.

In de zesde bijeenkomst is het domein Taalexpressie verdiept. Uit de reflectieverslagen bleek dat de leraren moeite hadden om dit domein uit te werken, zoals bedoeld. Er is een workshop gegeven door Anja Morsink (NHL Stenden Hogeschool), expert op het gebied van expressie, om leraren te informeren en inspireren over procesgerichte didactiek waarmee de creativiteit van leerlingen gestimuleerd kan worden. Na de workshop hebben de leraren opnieuw een eigen les of lessenreeks ontworpen passende bij het domein Taalexpressie, waarbij ze ondersteuning hebben gehad van Anja Morsink.

In de zevende sessie is het effect van de workshop zichtbaar geworden door leraren presentaties over de gegeven lessen te laten houden en werk van de leerlingen te tonen. Daarnaast is in de zevende sessie de doelzin met betrekking tot het reflecteren op de eigen taalontwikkeling verhelderd en besproken wat men nodig heeft om dit doel vorm te geven in de praktijk. Uit de analyse van reflecties bleek namelijk dat niet alle leraren even vaak deze doelzin inzetten. Bij navraag bleken de gedachten over de wijze waarop deze doelzin vorm krijgt te verschillen: enkele leraren koppelden het beoordelen (summatief) aan dit kerndoel, terwijl anderen het meer procesmatig inzetten (formatief). De laatste groep gaf vaker aan dit doel in te zetten dan de groep die het reflecteren in het kader van beoordelen plaatste.

Dit leidt tot de conclusie dat zowel domein Taalexpressie als de doelzin: De leerling reflecteert op zijn eigen Friese taalontwikkeling, aandacht vragen in de implementatie (zie paragraaf 4.3).

In de achtste veldgroepsessie zijn de doelzinnen voor een laatste keer gezamenlijk gecheckt en besproken. Dit heeft voor het vo geleid tot een aantal aanpassingen in formulering en voor de keuze om bepaalde onderdelen naar 3havo/vwo te verschuiven om de overladenheid uit het programma te halen, met name voor het vmbo waar de onderbouw 2 jaren beslaat. Voor het po heeft het niet geleid tot aanpassingen in de formuleringen. Ook al werd het doel reflectie als uitdagend gezien, men vond dat geen aanleiding om het doel uit het curriculum te halen.

In de negende en tiende veldgroepsessie zijn ook de schoolleiders, taalcoördinatoren en vaksectie-/teamleiders vo van de betrokken leraren uitgenodigd om mee te denken over implementatievraagstukken. In sessie 9 hebben we de beproevingswerkvorm van SLO toegepast: leraar en beleidsmaker gaven samen van de eigen school aan welke van de doelen al gerealiseerd werden, welke nog niet maar met een kleine aanpassing mogelijk waren en welke doelen een uitdaging zouden worden. In de tiende veldgroepsessie is met behulp van het verandermodel van Knoster nagedacht over mogelijke randvoorwaarden voor de

implementatie . Vervolgens is besproken wie verantwoordelijk is voor deze randvoorwaarden en welke (f) actoren de randvoorwaarden konden ondersteunen.

Er is een uitgebreid onderzoeksverslag beschikbaar waarin de onderzoeksopzet, de gebruikte instrumenten en de conclusies uitgebreid beschreven en verantwoord worden.

2.6 Herziene versie 2025

2.6.1 Aanvullende opdracht

Na de oplevering van de conceptkerndoelen versie 2024 heeft SLO een aanvullende opdracht gekregen van het ministerie van OCW. Deze opdracht was het gevolg van de Motie van het lid Soepboer C.S. De opdracht hield in dat er een extra stap moet worden gezet om de kerndoelen meer in samenhang te presenteren, zodat er een goede focus komt op het versterken van lezen, schrijven en rekenen.

Omdat de kerndoelen Friese taal & cultuur in vorm en formulering gelijk moeten zijn aan de kerndoelen van het landelijke curriculum en omdat het leergebied Friese taal & cultuur een proportionele plek in het curriculum moet innemen, hebben Provincie Fryslân en Cedin besloten dezelfde herziening door te voeren.

In paragraaf 3.4.1 en 3.4.2 worden de wijzigingen tussen de versie van 2024 en de herziene versie van 2025 toegelicht.

2.6.2 Algemene uitgangspunten voor clustering

SLO geeft aan dat de conceptkerndoelen versie 2024 concreter zijn geformuleerd dan voorheen, en dat dit heeft geleid tot een toename van het aantal kerndoelen (Toelichtingsdocument Definitieve conceptkerndoelen Nederlands, herziene versie 2025, april 2025). In de Tweede Kamer ontstond de zorg dat de toename van het aantal kerndoelen het zicht op de focuspunten lezen, schrijven en rekenen zou ontnemen (Motie van lid Soepboer, november 2024). Deze focus moest beter zichtbaar worden. Ook moest de samenhang tussen inhouden duidelijker worden om het gevoel van overladenheid tegen te gaan. Dit heeft geresulteerd in een aanvullende opdracht van het ministerie van OCW aan de SLO met als doel om het aantal kerndoelen te verminderen.

Naar aanleiding van deze opdracht heeft de SLO een procedure opgesteld om op een logische wijze tot een vermindering van kerndoelen te komen, waarbij de concrete uitwerkingen van de conceptkerndoelen, versie 2024 zouden blijven bestaan. Cedin heeft, in overleg met de provincie Fryslân, de procedure en uitgangspunten voor herziening van SLO overgenomen. De effecten op het raamwerk en de formulering van de kerndoelen worden toegelicht in paragraaf 3.4.

3. Inhoudelijke toelichting

In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op inhoudelijke keuzes die ten grondslag liggen aan de set kerndoelen. Eerst worden de specifieke uitdagingen voor het leergebied Friese taal & cultuur beschreven. Vervolgens wordt ingegaan op de karakteristiek, het raamwerk en de formulering van de kerndoelen. Per onderdeel wordt een toelichting gegeven op de keuzes die door het realisatieteam zijn gemaakt na advies of feedback van de veldgroep, experts, stakeholders en de SLO en welke aanpassingen gedaan zijn op basis van de uitkomsten van de fase van beproeven en de herziening. Tot slot worden nog zaken toegelicht die vanuit de opdracht van het ministerie van OCW aan SLO mee waren gegeven. Het gaat om aandacht voor verbindende vaardigheden, diversiteit, inclusiviteit, taaldenkfuncties, digitale geletterdheid en loopbaanontwikkeling en – begeleiding.

3.1 Specifieke uitdagingen actualisatie leergebied Friese taal & cultuur

Belangrijk onderdeel van de startnotitie was het opstellen van de probleemanalyse en het beschrijven van de uitdagingen voor het leergebied Friese taal & cultuur. Het document Visie op het leergebied Friese taal & cultuur, opgesteld in de periode 2018-2020, is hierbij gebruikt. De startnotitie is opgenomen in de bijlagen. Een aantal keuzes in de karakteristiek, de ontwerpruimte, het raamwerk en de formulering van kerndoelen houden verband met deze probleemanalyse en uitdagingen. De uitdagingen staan uitgebreid beschreven in de Startnotitie Friese taal & cultuur (zie bijlage 1). In paragraaf 3.1.1. worden de maatschappelijke en curriculaire uitdagingen samengevat. Paragraaf 3.1.2 gaat in op uitdagingen die het ontwikkelproces en inhoudelijke keuzes beïnvloeden hebben.

3.1.1 Maatschappelijke en curriculaire uitdagingen

Fryslân is officieel een tweetalige provincie. Het Fries wordt zowel in informele als formele situaties gebruikt. De Friese taal wordt echter niet overal in Fryslân evenveel gebruikt en er wordt ook verschillend gekeken naar de maatschappelijke positie en de waarde van het Fries. Dit is terug te zien in de vormgeving van het leergebied Friese taal & cultuur in de scholen in verschillende gebieden. Hoewel in de wet- en regelgeving staat dat scholen de verplichting hebben om onderwijs in Friese taal & cultuur te verzorgen, blijkt uit provinciaal onderzoek dat niet alle scholen zich aan deze verplichting houden (*It is mei sizzen net te dwaan*, 2018). Dat betekent dat leerlingen geen gelijke kans krijgen om kennis en vaardigheden op te doen die hen in staat stellen om deel te nemen aan sociale en (later) professionele situaties waarin de Friese taal en cultuur een rol spelen.

Kennis van en inzicht in het gebruik van het Fries en de Friese cultuur gaat alle leerlingen aan, ze zijn immers allemaal inwoner van Fryslân. Als deelnemer aan de Friese cultuur beïnvloeden zij de cultuur. Door leerlingen te voorzien van kennis en vaardigheden passen bij de Friese context, biedt dat hen kansen voor de identiteitsontwikkeling, maar het biedt ook kansen voor sociaal-maatschappelijke ontwikkeling. Aandacht voor Friese taal en cultuur in het onderwijs is daarom van maatschappelijk waarde.

Fries heeft de positie van minderheidstaal. Fries is een taal die beschermd moet worden (Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden, 1998) en daarom hebben scholen in de Friese taalgebieden de plicht om Fries aan te bieden. De Friese taal staat echter niet los van de Friese cultuur. Kennis en inzichten in samenhang tussen de Friese taal en cultuur helpt om beide gebieden te begrijpen. Daarom is ervoor gekozen om het vakgebied Fries uit te breiden van taal naar taal én cultuur. Deze verbreding vraagt om nieuwe inhoud van leermiddelen en nieuwe kennis van leraren.

Een belangrijke wens voor het nieuwe curriculum is de verbeterde doorgaande lijn van po naar vo. De huidige kerndoelen (2006) voor po en vo verschillen qua vorm en inhoud waardoor een goede doorgaande lijn ontbreekt. De kerndoelen voor het po richten zich op de taaldomeinen, terwijl in het vo ook aandacht is voor de waarde van de Friese cultuur en Friese literatuur. Een ander verschil is dat de kerndoelen voor het vo gedifferentieerd zijn voor Friestalige leerlingen en niet-Friestalige leerlingen. Er moet overwogen worden of differentiatie in doelen nog gewenst is.

In de huidige kerndoelen voor het po (2006) ligt de nadruk op de losse taalvaardigheden en attitudeontwikkeling. De nieuwe conceptkerndoelen moeten aansluiten bij onderwijskundige en vakspecifieke ontwikkelingen, zoals de aandacht voor meertaligheid, talenbewust lesgeven en geïntegreerd taalonderwijs. De geconstateerde uitdagingen zijn meegenomen in het actualisatieproces. De geactualiseerde set kerndoelen vormt een antwoord op de gestelde uitdagingen. In de volgende paragrafen wordt dit verder toegelicht.

3.1.2 Vakspecifiek verloop van de actualisatie

In deze paragraaf beschrijven we de 4 grootste kwesties die tijdens het ontwikkelproces aan de orde zijn geweest en die invloed hebben gehad op inhoudelijke keuzes.

Meertaligheid versus Fries

Binnen Fryslân is het lectoraat Meertaligheid en geletterdheid actief. In de projecten en onderzoeken vanuit dit lectoraat is de insteek dat ruimte voor thuistalen van leerlingen het welbevinden en taalleren van leerlingen versterkt. Fries wordt daarbij gezien als één van de thuistalen.

In leeractiviteiten rondom meertaligheid staat de aandacht voor en gebruik maken van thuistalen centraal. In deze leeractiviteiten gaat het niet om het leren van elkaars taal. Wanneer leerlingen gestimuleerd worden om binnen leeractiviteiten hun eigen taal in te zetten kan dat de taalverwerving van de eigen taal stimuleren. Aandacht en gebruik laten maken van de eigen thuistalen wordt verbonden aan persoonsvorming en het zien en waarderen van elkaars meertaligheid. Dit is belangrijk voor zowel de identiteitsontwikkeling als voor de sociale ontwikkeling van leerlingen. In het leergebied Friese taal & cultuur is de waardering van meertaligheid ook aan de orde. Binnen het leergebied Friese taal & cultuur is echter ook aan de orde dat alle leerlingen in bepaalde mate de Friese taal leren of, wanneer Fries de moedertaal is, deze te versterken (ambitie in de BFTK). Daarnaast heeft onderwijs in de Friese taal het doel om de taal levendig te houden. Een taal blijft bestaan als deze gebruikt wordt, ook in de toekomst.

Bovendien is de taal operationeel in Fryslân en is het nuttig om niet alleen de taal te waarderen, maar om deze ook, in bepaalde mate, te kunnen gebruiken. Dat betekent dus dat álle leerlingen, ook de leerlingen die thuis geen Fries spreken, maar Nederlands of een andere taal, de Friese taal leren en gebruiken. Het aanbod Friese taal & cultuur gaat daarmee verder dan de aandacht voor meertaligheid. In de fase van beproeven heeft ook een leraar geparticipeerd die lesgeeft aan leerlingen die thuis een andere taal spreken. Ook binnen een dergelijke meertalige en cultureel diverse contact is Fries leren en gebruiken mogelijk. Uiteraard dient het aanbod en de leeractiviteiten op de leerlingpopulatie te worden afgestemd.

Ook in het leergebied Nederlands wordt aandacht aan meertaligheid besteed. Daar krijgt Fries al een plek naast alle andere thuishalen en dialecten. In de kerndoelen Friese taal & cultuur is daarom gekozen om Fries centraal te stellen in de doelen rondom meertaligheid.

Fries als basisvaardigheid en gelijkwaardig aan het Nederlands

Toen de ontwikkeling van de kerndoelen in 2022 weer op gang werd gebracht, werd vanuit met ministerie van OCW de opdracht gegeven om eerst te focussen op de basisvaardigheden: Nederlands, rekenen & wiskunde, burgerschap en digitale vaardigheden. Fries is de tweede rijkstaal en wordt gezien als een basisvaardigheid voor de leerlingen in Fryslân.

De gelijkwaardigheid van Fries en Nederlands is onderwerp van gesprek geweest met SLO en het ministerie van OCW. Eerder is al toegelicht dat Fries niet evenveel ruimte als Nederlands kan innemen in het curriculum. De conceptkerndoelen, versie 2024 bestond uit een set van 10 doelen voor po en 11 voor de onderbouw van het vo (tegenover 19 kerndoelen voor Nederlands). Curriculumexperts van SLO vergeleken Fries zowel met Nederlands als met het leergebied moderne vreemde talen. De moderne vreemde talen kregen elk de ruimte om 3 tot 4 kerndoelen te formuleren. Fries week volgens SLO te veel af.

In paragraaf 1.2.5 is uitgelegd van welke ruimte is uitgegaan, waarop die is gebaseerd en zijn redenen gegeven waarom deze ruimte relevant is. In een overleg tussen SLO, het ministerie van OCW, provincie en het realisatieteam is nogmaals de positie van het Fries en de verhouding met Nederlands besproken. Opnieuw is aangegeven dat Fries niet vergeleken moet worden met de moderne vreemde talen omdat die ambitie niet aansluit bij de BFTK. Het ministerie van OCW en de provincie hebben vastgesteld dat de toenmalige set paste bij de ambitie van provincie en het Rijk zoals beschreven in de BFTK.

Uiteindelijk heeft de herziening in 2025 geleid tot een vermindering van kerndoelen. De conceptkerndoelen zijn geclusterd en hebben een bovenliggende kernzin gekregen die nu het kerndoel vormt. Deze clustering heeft voor alle leergebieden plaatsgevonden. De verhouding tussen de leergebieden Nederlands en Friese taal & cultuur is weergegeven in onderstaande tabel:

Primair onderwijs		Onderbouw voortgezet onderwijs	
Nederlands	Friese taal & cultuur	Nederlands	Friese taal & cultuur
9 kerndoelen	5 kerndoelen	9 kerndoelen	5 kerndoelen

Uitbreiden van vakgebied Fries naar leergebied Friese taal & cultuur

In de eerste ontwikkelfase is stakeholders gevraagd om feedback te geven op de visie, de ‘grote opdrachten’ en de bouwstenen. Een aantal stakeholders sprak de zorg uit dat er te weinig focus lag op het leren van de Friese taal doordat er nu, volgens hen, te veel aandacht ging naar meertaligheid en de Friese geschiedenis en cultuur. ‘Waar leren leerlingen nog Fries?’, was hun vraag. Onder het punt meertaligheid versus Fries is al toegelicht dat binnen het thema meertaligheid de focus wordt gelegd op de positie van het Fries, zowel in de meertalige context als het meertalige repertoire van leerlingen. Deze keuze is mede gemaakt door de roep om de Friese taal niet uit het oog te verliezen. Ook heeft als gevolg van deze feedback het domein Friese taal leren en gebruiken een duidelijker plek gekregen. In het raamwerk staat het als eerste inhoudelijke domein en in figuur 1 (p.25) is de centrale rol van het domein schematisch weergegeven.

Haalbaarheid

Vergeleken met de kerndoelen van 2006 zijn er nu meer inhouden beschreven voor het leergebied Friese taal & cultuur. Dat leverde uiteraard discussie op over de haalbaarheid. In de huidige situatie realiseren niet alle scholen een aanbod dat voldoet aan alle kerndoelen. Is het voor deze scholen haalbaar om wel te voldoen aan de nieuwe set? In gesprekken met de veldgroep, maar ook met de provincie en het ministerie van OCW is ervoor gekozen om de scholen die nu hun wettelijke verplichting niet nakomen niet als uitgangspunt te nemen. Dit zou haaks staan op de ambities die in de BFT zijn opgenomen.

In de fase van beproeven heeft de haalbaarheid centraal gestaan. De hypothese was dat de doelen binnen het leergebied in samenhang geleerd worden. Wanneer de leerlingen samen een Friestalige tekst lezen, de inhoud leren begrijpen en de nieuwe kennis verwerken in een eigen taalproduct dan wordt er in de les al aan drie domeinen voldaan. In de fase van beproeven zijn leraren uitgedaagd om het Fries op een dergelijke manier vorm te geven en uit te proberen. Bevindingen van de fase van beproeven zijn te lezen in paragraaf 3.3. Eén van de conclusies uit de fase van beproeven is dat het integreren van doelen in functioneel betekenisvolle lesactiviteiten heel goed mogelijk is.

3.2 Toelichting op de karakteristiek

De karakteristiek is onderdeel van het kerndoelenboekje. De karakteristiek beschrijft wat het leergebied kenmerkt en hoe de doeldomeinen binnen het leergebied samenhangen, maar ook hoe het leergebied samenhangt met andere leergebieden.

Het leergebied Friese taal & cultuur heeft als doel om alle leerlingen te stimuleren om vaardiger te worden in de Friese taal en inzicht te geven in de Friese cultuur. Deze kennis en vaardigheden dragen bij aan de persoonlijke, sociale en maatschappelijke ontwikkeling van leerlingen en zorgen voor het kunnen deelnemen aan informele en formele situaties waarin Friese taal en cultuur een rol speelt. Deze ambitie draagt bij aan de kanselijkheid binnen de Friese, meertalige context.

Herdefiniëring van het leergebied

Sinds 1993 worden er kerndoelen voor het vak Fries in het basisonderwijs vastgesteld. Sinds 2006 gelden er ook wettelijke kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs in Fryslân (Fries in het

onderwijs: meer ruimte, regie en rekenschap voor de provincie Fryslân, 2010).

In de kerndoelen 2006 gaat het om het vakgebied Fries. Nu is gekozen voor Friese taal & cultuur. Deze herdefiniëring biedt een aantal kansen:

1. Door cultuur als onderdeel te benoemen van het leergebied wordt het nu in zowel po als vo aangeboden. Dit versterkt de doorgaande lijn;
2. De inhouden die samenhangen met cultuur: taalexpressie, taalbewustzijn en cultuurbewustzijn, bieden betekenisvolle inhouden om de Friese taal aan te bieden;
3. Inzicht in de cultuur draagt bij aan de persoonsvorming en de sociale ontwikkeling van leerlingen. Daarnaast vergoot het de kennis van leerlingen over hun directe omgeving. De uitbreiding van het leergebied vergroot de mogelijkheden om bij te dragen aan de drie doeldomeinen van Biesta (zie ook paragraaf 3.2.1).

3.2.1 Doeldomeinen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming

Een belangrijke opdracht van het ministerie van OCW voor de actualisatie van de kerndoelen is het versterken van de drie doeldomeinen: kwalificatie, socialisatie en de persoonsvorming (Biesta), zoals beschreven in de rationale van het funderend onderwijs (Ministerie van OCW, 2021).

Het leergebied Friese taal & cultuur geeft vorm aan het perspectief kwalificatie door aandacht te besteden aan het leren begrijpen en gebruiken van de Friese taal. Voor Friestalige leerlingen is het belangrijk dat zij hun taalvaardigheden uitbreiden en versterken. Voor niet-Friestalige leerlingen is het belangrijk dat zij de Friese taal leren en gebruiken passend bij hun mogelijkheden, maar ook passend bij wat de omgeving van hen vraagt. Het is aan de school om passende ambities te formuleren gebaseerd op het principe van hoge verwachtingen.

Het leergebied Friese taal & cultuur geeft vorm aan het perspectief persoonsvorming door aandacht te besteden aan de betekenis van het Fries, waarbij leerlingen nadenken en praten over de waarde die de Friese taal heeft voor henzelf en voor anderen om hen heen. Ook maakt het leergebied ruimte voor taalexpressie waarbij Fries gebruikt wordt om vorm te geven aan eigen ideeën, gedachten en gevoelens. Ook het vergroten van het cultuurbewustzijn draagt bij aan de persoonsvorming. Inzicht in de cultuur biedt houvast om vorm te geven aan de eigen houding en de wijze waarop je deel kan en wil nemen aan die cultuur.

Het doeldomein socialisatie krijgt vorm in de toepassing van het taal leren en gebruiken. Fries wordt gebruikt in sociale en (later) professionele situaties. Deel kunnen nemen aan dergelijke situaties vraagt om het begrijpen en waar mogelijk gebruiken van de Friese taal. Vanuit de visie op het leergebied wordt gestimuleerd om leerlingen Fries te leren en te laten gebruiken in betekenisvolle en rijke contexten. Door leerlingen te laten leren over de Friese cultuur en geschiedenis krijgen zij inzichten in de relatie tussen taal en cultuur en het bouwen aan de Friese taalvaardigheid maakt het mogelijk om aan die cultuur deel te nemen of er begrip voor te hebben.

Een ander aandachtspunt van het ministerie is de wijze waarop het leergebied bijdraagt aan kansengelijkheid. Uit onderzoeken over meertaligheid blijkt dat wanneer leerlingen geen gebruik kunnen maken van hun thuistaal of dat deze zelfs wordt onderdrukt, dit een prestatiekloof creëert tussen meertalige en ééntalige Nederlandse leerlingen. Gebruik mogen maken van en het versterken van het Fries biedt Friestalige leerlingen dus gelijke(re) kansen. Fries leren biedt niet-Friestalige leerlingen gelijke(re) kansen om mee te kunnen doen in Friestalige contexten.

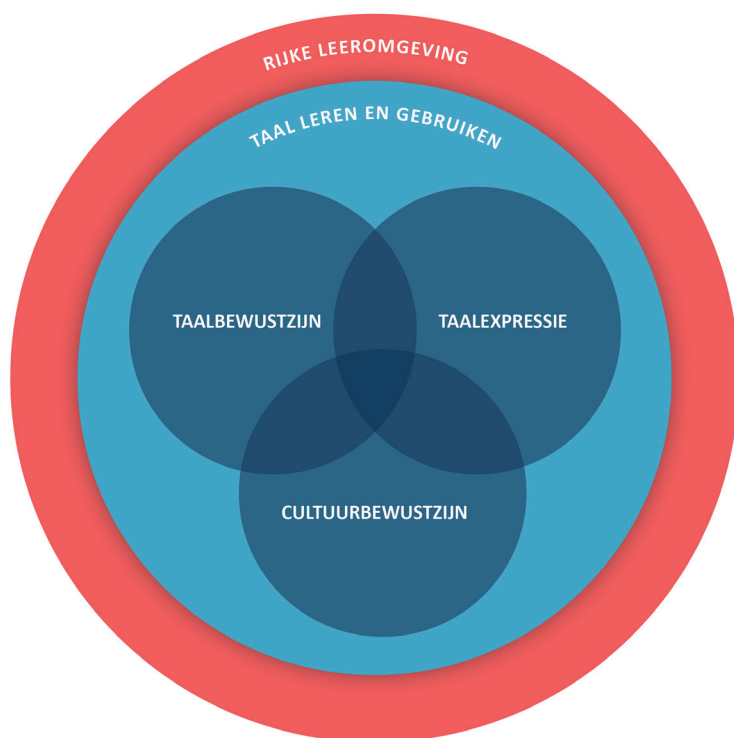
3.2.2 Interne samenhang van het leergebied

In het huidige taalonderwijs worden de taalvaardigheden vaak los van elkaar aangeboden. De visie op effectief en motiverend taal- en leesonderwijs verschuift steeds meer naar het in samenhang brengen van de taalvaardigheden. Ook gaan er steeds duidelijkere geluiden op om taalleren te verbinden met kennisontwikkeling waardoor taalleren betekenisvol en functioneel wordt (zie o.a. E. van Koeven & A. Smits, 2020 en M. Bootsma & E. Naaijens, 2023). Dit levert betekenisvoller onderwijs en dat heeft een groter rendement. Deze visie op het leren van taal geldt ook voor het leergebied Friese taal & cultuur.

Om inhouden goed te kunnen beschrijven worden in de geactualiseerde set domeinen benoemd met daarbij passende doelen. In het leergebied Friese taal & cultuur betreft het vijf domeinen: Rijke leeromgeving, Taalleren & gebruiken, Taalbewustzijn, Taalexpressie en Cultuurbewustzijn. In de karakteristiek wordt als volgt beschreven hoe de domeinen onderling samenhangen:

“In de kerndoelen en doelzinnen worden kennis en vaardigheden in verschillende domeinen beschreven. In een betekenisvol en functioneel aanbod zullen doelen in samenhang geleerd worden. Aanbod en lesactiviteiten in de domeinen cultuurbewustzijn, taalexpressie en taalbewustzijn gaan altijd gepaard met leren en gebruiken van de Friese taal. Maar ook de domeinen taalexpressie, cultuurbewustzijn en taalbewustzijn hebben onderlinge verbindingen.

Behalve een samenhang tussen domeinen is er ook een samenhang tussen primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs middels een doorgaande lijn. Het uitbreiden van de ervaringen, kennis en vaardigheden loopt van primair onderwijs door naar het voortgezet onderwijs. De opbouw van de leerlijn wordt bepaald door de toename in complexiteit en abstractie van inhouden en taalgebruik. In de eerste fase van de ontwikkeling (primair onderwijs) ligt de nadruk op ervaren, verkennen, begrijpen en benoemen en in latere fases (vaak het voortgezet onderwijs) op verfijning, verbreding en verdieping.” (Kerndoelenboekje Friese taal & cultuur, 2025)

Figuur 1: Samenhang van het leergebied Friese taal & cultuur

Figuur 2: De ijsberg van J.Cummins

3.2.3 Externe samenhang van het leergebied

De ijsbergtheorie van J. Cummins laat zien dat veel taalvaardigheden universeel zijn. Dat betekent dat wanneer ze eenmaal geleerd zijn in de ene taal, ze gebruikt kunnen worden in andere talen, zoals het Fries. In de karakteristiek wordt geattendeerd op het gebruiken van taalvaardigheden en -kennis die geleerd worden bij Nederlands of bij een van de moderne vreemde talen. Het is goed om te weten dat vaardigheden die in de kerndoelen van Nederlands zijn beschreven, in de meeste gevallen niet herhaald worden in het curriculum voor Friese taal & cultuur. Dit voorkomt overlappendheid van het onderwijsprogramma. Uitzonderingen zijn vaardigheden die onderdeel zijn van een bepaalde handeling of vaardigheid. Wanneer ze niet benoemd zouden worden, is dat een gebrek in het aanbod. De kerndoelen voor Friese taal & cultuur staan op een andere plaats in de wet- en regelgeving en moeten daarom ook op zichzelf kunnen staan (M. Rouhof. Persoonlijke communicatie, Ministerie van OCW, 25 augustus 2025).

Uiteraard is het ook mogelijk om universele taalvaardigheden binnen het leergebied Friese taal & cultuur te leren en toe te passen in het Nederlands. Ook dit kan overlappendheid van het programma tegengaan. Taal is zowel een doel als een middel in het onderwijs. Voor het leren binnen andere leergebieden is taal nodig en binnen de andere leergebieden kunnen taalvaardigheden zich verder ontwikkelen. Dit sluit aan bij de visie dat taal leren plaats moet vinden in een rijke, betekenisvolle context. In de karakteristiek staat hierover geschreven:

“Kennis en vaardigheden die in het domein Cultuurbewustzijn worden aangeboden kunnen in verbinding worden gebracht met kennis en vaardigheden die leerlingen krijgen aangeboden in de leergebieden Mens en maatschappij, Mens en natuur en Burgerschap. Doelen in het domein Taalexpressie kunnen in verbinding worden gebracht met de domeinen Meemaken en betekenis geven en Maken en betekenis geven in het leergebied Kunst en cultuur.

Door verbindingen te leggen tussen de domeinen van Friese taal & cultuur en andere leergebieden wordt de ervaringsbasis en kennis- en taalontwikkeling van leerlingen gestimuleerd en versterkt.”

(Kerndoelenboekje Friese taal & cultuur, 2025)

3.3 Uitkomsten fase van beproeven

Doel van de fase van beproeven was het toetsen van de haalbaarheid en bruikbaarheid van de kerndoelen. De fase van beproeven is gestart op basis van de conceptkerndoelen, versie 2024. In de loop van de beproevingsfase startte ook het herzieningsproces: de clustering van conceptkerndoelen en de formulering van bovenliggende kernzinnen. Omdat de conceptkerndoelen, versie 2024 een plek zouden krijgen in de herziening is de beproevingsfase voortgezet zoals gepland.

In de fase van beproeven hebben vier deelvragen centraal gestaan (zie paragraaf 2.5). In deze paragraaf lichten we de uitkomsten met betrekking tot de eerste deelvraag toe. Deze uitkomsten hebben invloed op het al dan niet aanpassen van het aantal kerndoelen of de formulering ervan.

De andere drie onderzoeksvragen worden toegelicht in paragraaf 4.2. Deze deelvragen geven inzichten in de

behoefte en randvoorwaarden met betrekking tot de implementatie.

Deelvraag 1. Mogelijkheid tot samenhang om overladenheid tegen te gaan

In de verantwoording voor het aantal kerndoelen is benoemd dat het aanbrengen van samenhang binnen én buiten het leergebied het mogelijk maakt om leerlingen de gewenste ervaringen op te laten doen. In de beproevingsfase is getoetst of leraren deze verbindingen zien en er vorm aan kunnen geven in de praktijk door hen lessenreeksen te laten voorbereiden en uit te laten voeren in hun eigen groepen en klassen.

Uitkomsten:

Uit het onderzoek blijkt dat de doelzinnen onderling goed te verbinden zijn. Ook blijkt uit de analyse dat het domein taal leren & gebruiken in alle lessen aan bod komt. Met name de doelen 'De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten' en 'De leerling spreekt en schrijft Fries' zijn veelvuldig aan de orde bij lessen. Ook als de insteek van de les gekoppeld is aan een van de inhoudelijke domeinen: taalbewustzijn, taalexpressie of cultuurbewustzijn.

Verder blijkt dat een geïntegreerd aanbod met andere leergebieden zoals wereldoriëntatie, Engels en Nederlands ook vaak voorkomt, vooral bij leerkrachten op drietalige scholen.

In de onderbouw van het po gaat het verbinden van doelen vaak vanzelf. In deze groepen wordt meestal thematisch gewerkt en daar kunnen de doelen Friese taal & cultuur goed in geïntegreerd worden.

In het vo kunnen de docenten Fries de samenhang binnen het leergebied goed vormgeven. Integratie met andere vakken is wel mogelijk, maar komt door de organisatie in vaksecties en de vakkenstructuur op het rooster minder makkelijk tot stand. Enkele docenten Fries hebben actief de samenwerking met een collega opgezocht. Het betrof dan vaak een collega die affiniteit had met het Fries. De samenwerking werkte dan niet door naar de gehele sectie van zo'n leergebied.

Conclusies met het oog op aanpassen van de kerndoelen:

Samenhang en integratie moet overladenheid tegengaan. In het po gebeurt dat dus makkelijker dan in het vo. De fase van beproeven heeft bevestigd dat de kerndoelen voor het po haalbaar en bruikbaar zijn. Veldgroepleden po vonden het niet nodig om aanpassingen te doen in het aantal kerndoelen of om formuleringen aan te passen. Die noodzaak werd wel gevoeld door de veldgroepleden van het vo. Naar aanleiding van de beproeving zijn bepaalde inhoudelijke toegewezen aan 3havo-vwo om het aanbod in de eerste twee klassen van het vo minder zwaar te maken. Verder is in een aantal gevallen gekozen om bij een opsomming of te zetten in plaats van en. De keuzemogelijkheid zorgde voor vermindering van hoeveelheid. In de laatste redactieslag van SLO was de feedback van SLO dat of niet gebruikt mag worden. Er is vervolgens per geval bekeken of en teruggezet kon worden of dat er in de opsomming keuzes konden worden gemaakt, vanuit de bewustwording van het feit dat als het er niet bij staat het niet betekent dat het niet aangeboden mag worden, als het er wel bij staat dat het dan verplicht is om aan te bieden.

3.4 Toelichting op de definitieve conceptkerndoelen, herziene versie 2025

3.4.1 Overwegingen bij indeling clusters

In februari 2024 zijn de conceptkerndoelen, versie 2024 aangeboden aan de provincie Fryslân. Na deze

officiële aanbieding is er, naar aanleiding van een aanvullende opdracht van het ministerie van OCW aan SLO, een herzieningsproces gestart.

Cedin heeft de procedure en uitgangspunten voor herziening van SLO overgenomen. SLO heeft het aantal conceptkerndoelen versie 2024 (door hen initiële kerndoelen genoemd) verminderd door ze te clusteren en elk cluster te voorzien van een kernzin met daaronder één tot maximaal vier van de initiële kerndoelen als uitwerking. Kernzin en uitwerking worden wettelijk verankerd, zodat de concrete formulering van de initiële kerndoelen blijft bestaan. Bij de herordening is eveneens gekeken naar het bevorderen van samenhang om overladenheid terug te dringen. Het aantal maximaal te formuleren kerndoelen mag niet meer zijn dan het aantal domeinen dat een leergebied heeft vastgesteld in de versie van 2024.

Deze procedure heeft voor het leergebied Friese taal & cultuur geleid tot veranderingen in de structuur van de opbouw. Hieronder zijn de versies 2024 en 2025 naast elkaar gezet:

VERSIE 2024	
Domein: Overstijgend	
1.	De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving met Friestalige leer- en leesmaterialen en ruimte voor Fries taalgebruik voor alle leerlingen
Domein: Taal leren & gebruiken	
2.	De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries
3.	De leerling spreekt en schrijft Fries afgestemd op publiek, doel en context
4.	De leerling verwerkt informatie uit verschillende Friestalige bronnen in een gesproken, geschreven of multimediale tekst
5.	De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling

HERZIENE VERSIE 2025	
Domein: Rijke leeromgeving	
1.	De school zorgt voor een rijke Friestalige taal- en leeromgeving
A.	<i>De school zorgt voor Friestalige leer- en leesmaterialen</i>
B.	<i>De school stimuleert de Friese taalontwikkeling van alle leerlingen</i>
Domein: Taal leren & gebruiken	
2.	De leerling gebruikt de Friese taal
A.	<i>De leerling toont begrip van Friestalige teksten</i>
B.	<i>De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten</i>
C.	<i>De leerling spreekt en schrijft Fries</i>
D.	<i>De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries</i>

Domein: Taalbewustzijn	
6.	De leerling analyseert het Fries op vorm, klank en gebruik
7.	De leerling beschouwt de status van de Friese taal en de relatie met identiteit
Domein: Taalexpressie	
8.	De leerling verwoordt en verbeeldt gedachten en emoties na het lezen, horen of bekijken van Friese creatieve taaluitingen
9.	De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier
Domein: Friese geschiedenis, geografie en cultuur	
10.	De leerling verkent de geschiedenis, geografie en cultuur van Fryslân
11.	De leerling waardeert werk uit de Friestalige jeugdliteratuur (vo)

Domein: Taalbewustzijn	
3.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste gebruiker van het Fries
A.	<i>De leerling verkent kenmerken van de Friese taal</i>
B.	<i>De leerling verkent de positie van de Friese taal</i>
C.	<i>De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling</i>
Domein: Taalexpressie	
4.	De leerling doet ervaring op met Friese taalexpressie
A.	<i>De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen</i>
B.	<i>De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier</i>
Domein: Cultuurbewustzijn	
5.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste deelnemer aan de Friese cultuur
A.	<i>De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân</i>
B.	<i>De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur (vo)</i>

In de herziene versie 2025 is het aantal kerndoelen teruggebracht van 10 voor het po en 11 voor het vo naar 5 kerndoelen voor het po en vo.

De clustering van de kerndoelen heeft tot een aantal veranderingen geleid. De namen van twee domeinen zijn aangepast. Het eerste domein is aangepast van 'Overstijgend' naar 'Rijke leeromgeving'. SLO heeft dit domein 'Overkoepelend' genoemd. We hebben ervoor gekozen om dit domein de naam Rijke leeromgeving te geven, omdat het direct duidelijkheid schept over de inhoud en het aansluit bij de visie op het leergebied. Het vijfde domein heeft de titel Cultuurbewustzijn gekregen. Deze benaming sluit aan bij het examenprogramma.

De meeste conceptkerndoelen, versie 2024 zijn, als doelzin, onder hetzelfde domein blijven staan

(schuingedrukt). Alleen het conceptkerndoel 'De leerling reflecteert op de eigen taalontwikkeling' is verschoven naar een ander domein. Door het formuleren van de geclusterde kerndoelen past 'reflecteren' beter onder taalbewustzijn dan onder taal leren & gebruiken. Ook gaf dit ruimte om onder taal leren & gebruiken een doelzin toe te voegen, namelijk: 'De leerling toont begrip van Friestalige teksten'. Deze doelzin is toegevoegd op advies van SLO. Door deze doelzin toe te voegen is de opbouw nu in overeenstemming met de opbouw van de doelzinnen bij Nederlands. Ook is deze opbouw beter in lijn met de eindtermen Friese taal & cultuur.

De doelen in het domein Taal leren & gebruiken zijn anders geordend. In versie 2024 stond het 'kunnen deelnemen aan gesprekken in het Fries' bovenaan. Deze keuze was gemaakt op basis van de gedachte dat dit het meest functionele doel is voor deelname aan sociale en maatschappelijke situaties. In de herziene versie 2025 is gekozen om een ordening aan te houden die aansluit bij het taalleerproces: eerst begrip tonen van teksten (receptieve vaardigheden) en ten slotte kunnen deelnemen aan gesprekken (productieve vaardigheden).

3.4.2 Aanpassingen in formulering van de conceptkerndoelen 2024

Tegelijk met het clusteren van de kerndoelen, hebben verschillende conceptkerndoelen een aangepaste formulering gekregen. Hierbij is gebruik gemaakt van feedback en advies van SLO, die gebaseerd waren op nieuwe inzichten vanuit juridische beoordeling van de kerndoelen en vanuit de uitwerking van de eindtermen Friese taal & cultuur in de syllabuscommissie. De herziene versie 2025 is voorgelegd aan de veldgroep die operationeel was in de fase van beproeven. Feedback uit deze groep is verwerkt.

Hieronder zetten we de aanpassingen op een rij:

Conceptkerndoel 1. De school zorgt voor een rijke taal- en leesomgeving met Friestalige leer- en leesmaterialen en ruimte voor Fries taalgebruik voor alle leerlingen.

Dit kerndoel is in de herziene versie 2025 opgesplitst in twee doelzinnen. Om het aantal kerndoelen in de versie 2024 beperkt te houden was dit kerndoel als een combinatiedoel geformuleerd. De veranderende structuur van de opbouw van de kerndoelen gaf ruimte om het aanbod concreter te beschrijven in twee doelzinnen.

Conceptkerndoel 3. De leerling spreekt en schrijft Fries afgestemd op publiek, doel en context.

De formulering is ingekort tot 'De leerling spreekt en schrijft Fries'. Het deel over publiek, doel en context is onderdeel van 'doelgericht communiceren' en staat genoemd bij de uitwerking 'het gaat hierbij om'.

Conceptkerndoel 4. De leerling verwerkt informatie uit verschillende Friestalige bronnen in een gesproken, geschreven of multimediale tekst.

De formulering is aangepast tot 'De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten'. Bronnen is vervangen voor teksten vanwege de afstemming met de begripshantering van Nederlands. Nederlands omschrijft bronnen als de oorsprong van data of informatie inclusief de maker en de manier waarop die

wordt aangeboden. Het begrip 'tekst' wordt omschreven als elke vorm van mondelinge, schriftelijke, digitale en multimediale communicatie. Het begrip tekst dekt daarmee de lading die met bron bedoeld was. Het deel 'in gesproken, geschreven of multimediale tekst' is verplaatst naar de uitwerking onder 'het gaat hierbij om'.

Conceptkerndoel 6. De leerling analyseert het Fries op vorm, klank en gebruik.

In de herziene versie 2025 is dit doel geformuleerd als: 'De leerling verkent kenmerken van de Friese taal'. Deze formulering biedt meer ruimte dan analyseren op vorm, klank en gebruik. Aandacht voor vorm, klank en gebruik is opgenomen in de uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om'. Het handelingswerkwoord 'analyseren' is vervangen voor 'verkennen'. Verkennen is laagdrempeliger dan analyseren. Analyseren sloot niet aan op het examenprogramma voor vmbo.

Conceptkerndoel 7. De leerling beschouwt de status van de Friese taal en de relatie met identiteit.

In de herziene versie 2025 is dit doel geformuleerd als: 'De leerling verkent de positie van de Friese taal' (po) en 'De leerling reflecteert op de positie van de Friese taal'. De relatie met identiteit is opgenomen in de uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om'. In het po gaat het om 'verkennen wanneer en waarom zichzelf of anderen Fries gebruiken'. In het vo worden leerlingen daarnaast gestimuleerd om verbanden te leggen tussen Fries taalgebruik en identiteit. Ook met deze aanpassing sluiten de doelzinnen beter aan bij de eindtermen.

Conceptkerndoel 8. De leerling verwoordt en verbeeldt gedachten en emoties na het lezen, horen of bekijken van Friese creatieve taaluitingen.

In de herziene versie 2025 is de formulering: 'De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen'. De reden is dat er gezocht is naar een formulering die in de nieuwe stijl past en waarin de bedoeling zo kort mogelijk is benoemd. De handelingen lezen, horen of bekijken zijn opgenomen in de uitwerking onder 'het gaat hierbij om'. Daarnaast is op advies van SLO het woord emoties vervangen voor gevoelens. In andere leergebieden wordt ook gevoelens gebruikt.

Conceptkerndoel 10. De leerling verkent de geschiedenis, geografie en cultuur van Fryslân.

Dit doel is aangepast in: 'De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân'. Het advies voor deze aanpassing kwam vanuit de syllabuscommissie voor het examenprogramma. De commissie had geconcludeerd dat het 'materiaal en immaterieel erfgoed' een goede kadering is voor cultuurbewustzijn. Het geeft ook meer richting dan 'de geschiedenis, geografie en cultuur'. Het gevoel dat de hele geschiedenis en geografie behandelen moet worden wordt hiermee voorkomen.

Conceptkerndoel 11. De leerling waardeert werk uit de Friestalige jeugdliteratuur. (vo)

De aangepaste formulering is: 'De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur'. Juridisch ligt het handelingswerkwoord 'waarderen' gevoelig. Het kan suggereren dat er een bepaalde, positieve norm wordt nagestreefd. De herformulering (verkennen van de waarde) suggereert deze normering niet.

3.4.3 Toelichting op het raamwerk

Het raamwerk is het overzicht van domeinen, kerndoelen en subdoelen. Doel van het raamwerk is om de set kerndoelen te structureren en overzicht te geven in de samenhang binnen de sets voor po en vo, maar ook in de doorlopende leerlijn van po naar vo. Verschillen tussen de sets voor po en vo worden voor een deel zichtbaar in het raamwerk. Voor meer gedetailleerd inzicht in de verschillen moet de uitwerkingen onder ‘het gaat hierbij om’ vergeleken worden. Zie voor meer informatie over de doorlopende leerlijn paragraaf 3.4.5.

RAAMWERK KERNDOELEN FRIESE TAAL & CULTUUR			
PRIMAIR ONDERWIJS		ONDERBOUW VOORTGEZET ONDERWIJS	
<i>Domein: Rijke leeromgeving</i>			
1.	De school zorgt voor een rijke Friestalige taal- en leeromgeving	1.	De school zorgt voor een rijke Friestalige taal- en leeromgeving
A.	<i>De school zorgt voor Friestalige leer- en leesmaterialen</i>	A.	<i>De school zorgt voor Friestalige leer- en leesmaterialen</i>
B.	<i>De school stimuleert de Friese taalontwikkeling van alle leerlingen</i>	B.	<i>De school stimuleert de Friese taalontwikkeling van alle leerlingen</i>
<i>Domein: Taal leren en gebruiken</i>			
2.	De leerling gebruikt de Friese taal	2.	De leerling gebruikt de Friese taal
A.	<i>De leerling toont begrip van Friestalige teksten</i>	A.	<i>De leerling toont begrip van Friestalige teksten</i>
B.	<i>De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten</i>	B.	<i>De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten</i>
C.	<i>De leerling spreekt en schrijft Fries</i>	C.	<i>De leerling spreekt en schrijft Fries</i>
D.	<i>De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries</i>	D.	<i>De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries</i>
<i>Domein: Taalbewustzijn</i>			
3.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste gebruiker van het Fries	3.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste gebruiker van het Fries
A.	<i>De leerling verkent kenmerken van de Friese taal</i>	A.	<i>De leerling verkent kenmerken van de Friese taal</i>
B.	<i>De leerling verkent de positie van de Friese taal</i>	B.	<i>De leerling reflecteert op de positie van de Friese taal</i>
C.	<i>De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling</i>	C.	<i>De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling</i>

<i>Domein: Taalexpressie</i>			
4.	De leerling doet ervaring op met Friese taalexpressie	4.	De leerling doet ervaring op met Friese taalexpressie
A.	<i>De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen</i>	A.	<i>De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen</i>
B.	<i>De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier</i>	B.	<i>De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier</i>
<i>Domein: Cultuurbewustzijn</i>			
5.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste deelnemer aan de Friese cultuur	5.	De leerling ontwikkelt zich als bewuste deelnemer aan de Friese cultuur
A.	<i>De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân</i>	A.	<i>De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân</i>
		B.	<i>De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur</i>

De domeinnamen Taal leren & gebruiken, Taalbewustzijn, Taalexpressie en Cultuurbewustzijn hebben een historie die teruggaat naar de eerst ontwikkelfase: het formuleren van ‘Grote opdrachten’ en ‘bouwstenen’ (zie voor deze documenten kurrikulum.frl).

Na het opstellen van de visie op het leergebied (2018) zijn er vier grote opdrachten voor het leergebied geformuleerd (2020). Dit waren:

1. Identiteit en taal yn beweging.

Doel: Verkenning van de Friese taal en meertalig bewustzijn

Globale inhoud:

- De rol en waarde van de Friese taal en meertaligheid voor identiteitsontwikkeling;
- Het gebruik van de Friese taal en ontwikkelen van het metalinguïstisch bewustzijn: de verscheidenheid en overeenkomsten tussen het Fries en andere talen, taalgebruik en hun culturen.

Deze ‘Grote opdracht’ is terug te vinden in het domein **Taalbewustzijn**. Zowel de verbinding tussen taal en identiteit, het stimuleren van het metalinguïstische vermogen, onder andere door de taal te verkennen op vorm, klank en gebruik, maar ook door te vergelijken met andere talen en taalvariëteiten, en aandacht voor taalverandering zijn terug te vinden in de uiteindelijke versie van de kerndoelen.

Het ruimte geven aan het gebruik van de Friese taal is onderdeel geworden van het domein Rijke leeromgeving.

2. It is al begûn.

Doel: De Friese taal leren en gebruiken.

Globale inhoud:

- Het leren beheersen van het Fries en kunnen communiceren in de Friese taal voortbouwende op de taalvaardigheden van iedere leerling.

Deze ‘Grote opdracht’ is terug te vinden in het domein **Taal leren & gebruiken**. Dit domein is in de volgorde van inhoud naar voren geschoven. Bij de ontwikkeling van de grote opdrachten vond men dat taalbewustzijn vóór het leren van een taal kwam. Anderen vonden dat de opdracht van het onderwijs met name ligt bij het leren van de taal en dat zaken als taalbewustzijn en cultuurbewustzijn daarbij ondersteunend kunnen zijn. Domeinen hebben echter geen voorgeschreven volgorde omdat ze altijd in samenhang vorm krijgen. Wel is in elke vorm van samenhang het leren en gebruiken van de Friese taal aan de orde. Taal leren & gebruiken vormt dus als het ware een onderlegger voor al het leren binnen het leergebied en is daarom als eerste inhoudelijke domein benoemd.

Vanaf het allereerste begin is al besloten dat het leren en gebruiken van het Fries moet aansluiten op de taalachtergrond en mogelijkheden van de leerlingen. Dat betekent dat Friestalige leerlingen uitgedaagd worden hun moedertaal te versterken en uit te breiden terwijl niet-Friestalige leerlingen de Friese taal nog moeten leren. Door de grote verschillen in startsituatie is het onmogelijk om beheersingsdoelen vast te stellen voor dit domein. Daarom zijn de inhouden gericht op het uitdagen en het ontwikkelen van taalleren en taal gebruik. Meer hierover in paragraaf 2.4.2.

3. Sjoch om ‘e hoeke: ferline, no en takomst.

Doel: Friese taal & cultuur in heden, verleden en toekomst.

Globale inhoud:

- Kennis van de Friese maatschappij, de omgeving en het cultureel erfgoed van vroeger, nu en de toekomst;
- De rol en waar de van de Friese cultuur voor de inwoners van Fryslân.

Deze ‘Grote opdracht’ is terug te vinden in het domein **Cultuurbewustzijn**. In de versie van 2024 had dit domein nog de titel ‘Friese geschiedenis, geografie en cultuur’. In paragraaf 1.4 is al uitgelegd dat de domeinnaam Cultuurbewustzijn is overgenomen uit het examenprogramma en daarmee bijdraagt aan het versterken van de doorgaande lijn. De naam is achteraf ook beter in lijn met de domeinnamen Taalbewustzijn en Taalexpressie.

Cultuurbewustzijn is benoemd als laatste domein. Dat heeft geen inhoudelijk reden, maar een praktische. Dit domein heeft voor het vo een extra doelzin. Voor het nummeren van de kerndoelen was het daarom handiger dit domein als laatste te benoemen. Dit was aan de orde in de versie 2024. In de herziene versie 2025 is het geen probleem als een domein een extra doelzin heeft. Desondanks is het domein op deze plek blijven staan.

De extra doelzin voor het vo betreft het kerndoel 5B over het verkennen van de waarde van Friestalige

jeugdliteratuur. Het lezen van boeken en teksten is onderdeel van meerdere domeinen en doelen, zoals het aanbieden van rijke teksten door de school (1B), het begrijpen van teksten (2A) en het beleven van Friese creatieve taaluitingen door leerlingen (4A). Binnen dit aanbod kan uiteraard ook Friese jeugdliteratuur worden ingezet. De veldgroep vond het noodzakelijk voor de aansluiting op het examenprogramma van het vo dat er een expliciet doel werd geformuleerd waar leerlingen naar literaire kenmerken kijken en niet alleen begrijpen en beleven.

In de omschrijving van de Grote opdracht was destijds al benoemd dat het in dit domein sprake is van een kennisaanbod, maar dat dit op een activerende wijze moet plaatsvinden: leerlingen moeten de Friese cultuur beleven, onderzoeken en ontdekken. Het doel is niet zozeer dat leerlingen de Friese canon uit hun hoofd leren, maar dat ze hun (directe) omgeving beter gaan begrijpen en de verhalen die daar spelen kennen. In de kerndoelen van 2006 voor het vo waren al doelen opgenomen met betrekking tot cultuurbewustzijn. Voor het po gaat het hier om nieuwe inhouden.

4. *Sin' en wille.*

Doel: Taalkunst en taalplezier.

Globale inhoud:

- De expressieve en affectieve functie van de Friese taal;
- Het vergroten van de talige creativiteit en taalplezier door te experimenteren met de Friese taal.

Deze 'Grote opdracht' is terug te vinden in het domein **Taalexpressie**. Er is overwogen om Taalexpressie onderdeel te laten zijn van Taal leren & gebruiken of van Cultuurbewustzijn. Toch is er nadrukkelijk voor gekozen om het beleven en creëren van taal in een apart domein te beschrijven. Er zijn twee redenen door de veldgroep benoemd om taalexpressie een eigen plek in het raamwerk te geven en niet onder te brengen in het domein Taal leren & gebruiken of bij Cultuurbewustzijn. Taalexpressie is het domein waarin taalplezier voorop staat. Het beleven van taal en het spelen met taal biedt kansen om op laagdrempelige, plezierige manier kennis te maken met de Friese taal. Het samen beleven van de taaluitingen draagt bij aan socialisatie en het op creatieve wijze uiting geven aan persoonlijke ideeën en gedachten met Fries als taalmiddel draagt bij aan persoonsvorming. Omdat dit gezien wordt als een belangrijk onderdeel van het curriculum is taalexpressie een op zichzelf staand domein. Dit domein is zowel voor het po als het vo een nieuw domein.

Het actualisatieproces heeft uit vele stappen bestaan. Elke stap heeft geleid tot een verdere concretisering waarbij steeds scherpere keuzes zijn gemaakt in doelformuleringen. Dat de essentie en de wensen met betrekking tot inhoud die al in een vroeg stadium geformuleerd zijn, steeds overeind zijn gebleven maakt dat het raamwerk een stevig fundament is voor de kerndoelen.

Er is in het raamwerk een extra domein toegevoegd, namelijk het domein Rijke leeromgeving. Dit domein is overgenomen uit het leergebied Nederlands waar het 'Overkoepelend' heet. Het betreft hier randvoorwaardelijke zaken voor het gehele leergebied. Zonder aanbod van de school vindt er immers geen

leren plaats. In dit domein zijn zaken ondergebracht met betrekking tot het aanbieden van leermaterialen, het laten zien en horen van de Friese taal & cultuur en het ruimte geven aan gebruik van Fries en andere thuistalen. Onder doelzin 1B is onder andere benoemd dat leeractiviteiten passend bij de taalniveau en de belevingswereld van leerlingen worden aangeboden.

3.4.4 Toelichting op keuzes in soorten doelen: aanbod, ervaring en beheersing

Er zijn twee sets kerndoelen: een voor het po (eind groep 8) en een voor de onderbouw van het vo (eind 2de klas vmbo of eind 3de klas havo/vwo). Kerndoelen bestaan uit een kernzin met daaronder maximaal 4 doelzinnen. Elke doelzin wordt geconcretiseerd in maximaal 5 uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om'. De doelzinnen hebben het karakter van een aanboddoel, een beheersingsdoel of een ervaringsdoel. Ook kan een doel een combinatie zijn van een beheersingsdoel met een ervaringsdoel. Dit wordt gezien als een hybride doel. Zie ook paragraaf 1.2.4.

Doelzinnen in het raamwerk Friese taal & cultuur die kenmerken vertonen van een beheersingsdoel, zijn:

- 2A. De leerling toont begrip van Friestalige teksten;
- 2C. De leerling spreekt en schrijft Fries;
- 2D. De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries;
- 4B. De leerling gebruikt de Friese taal op een creatieve manier.

Deze formuleringen impliceren wellicht een bepaald niveau van beheersing. Het gaat immers steeds om iets kunnen. In deze doelzinnen en in de uitwerking ervan staan echter geen concrete criteria van beheersing beschreven. De doelen bevatten dus aanwijzingen over welke aspecten leerlingen moeten gaan beheersen, maar ook welke inspanning leerlingen daardoor moeten laten zien: begrip tonen, spreken en schrijven, gesprekken voeren en Fries creatief gebruiken. Deze doelen kunnen daarom gezien worden als hybride doelen: een combinatie van beheersing en ervaring. In deze vier doelen is graduele beheersing aan de orde en is het aan de leraar om aanbod, werkvormen en didactiek af te stemmen op de behoeften van de leerlingen zodat iedereen zich kan ontwikkelen.

Doelzinnen die voldoen aan de kenmerken van een ervaringsdoel zijn:

- 2B. De leerling verwerkt informatie uit Friestalige teksten;
- 3A. De leerling verkent kenmerken van de Friese taal;
- 3B. De leerling verkent (po)/reflecteert (vo) op de positie van de Friese taal;
- 3C. De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling;
- 4A. De leerling verwerkt gedachten en gevoelens over Friese culturele en creatieve taaluitingen;
- 5A. De leerling verkent het materiële en immateriële erfgoed van Fryslân;
- 5B. De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur.

In deze doelen gaat het om ontdekken, uitproberen en om iets doen. In ervaringsdoelen doen leerlingen ervaringen op. Belangrijk hierbij is dat de leerling actief is en dus niet alleen kijkt en luistert, maar ook verwerkt.

Tot slot zijn er enkele aanbodsdoelen:

- 1A. De school zorgt voor Friestalige leer- en leesmaterialen;
- 1B. De school stimuleert de Friese taalontwikkeling van alle leerlingen.

Aanbodsdoelen zijn de randvoorwaarden voor het curriculum. Hierbij is niet de leerling, maar de school de actor. De kerndoelen van 2006 bestonden alleen maar uit aanbodsdoelen. In het geactualiseerde curriculum is 'alleen aanbieden' niet meer voldoende. Leerlingen moeten in het nieuwe curriculum zichtbaar en hoorbaar ervaringen opdoen en bepaalde vaardigheden beheersen (op wat voor niveau dan ook).

Om de reden dat uitkomsten hoorbaar en zichtbaar moeten zijn is er in de formuleringen van de doelzinnen en de uitwerkingen gebruik gemaakt van zogenoemde handelingswerkwoorden. De formuleringen 'leerlingen leren ...' en 'leerlingen kunnen ...' worden niet gebruikt omdat deze uitkomsten niet hoorbaar of zichtbaar zijn.

Focus op uitdaging en ontwikkeling

Een belangrijk kenmerk van het leergebied Friese taal & cultuur is de focus op uitdaging en ontwikkeling. Hiervoor is gekozen omdat de achtergronden en startniveaus van leerlingen met betrekking tot het Fries divers zijn. Het dilemma was of voor Fries- en niet-Friestalige leerlingen gedifferentieerde doelen opgesteld moesten worden. Dit dilemma speelde extra op omdat de opdracht was om bij voorkeur beheersings- of ervaringsdoelen op te stellen. De veldgroep heeft de voorkeur gegeven aan één set doelen voor alle leerlingen. Om te voorkomen dat er verschillende sets kerndoelen nodig zijn, is gekozen om de focus te leggen op uitdaging en ontwikkeling. Hierbij zijn de ervaringsdoelen en hybride doelen het meest passend. In het hybride doel is geen concretisering gemaakt van het beheersingsniveau dat behaald moet worden. Bij het stellen van beheersingsdoelen is de kans immers groot dat het doel voor de ene leerling, bijvoorbeeld een niet-Friestalige leerling, te hoog gegrepen is en voor een andere, bijvoorbeeld een Friestalige leerling, te makkelijk. Op beide fronten is er dan geen sprake van motivatie, uitdaging en ontwikkeling.

Ook zijn er grote verschillen tussen gebieden binnen Fryslân: sommige gebieden zijn zeer Friestalig en andere juist niet. De keuze om de focus te leggen op uitdaging en ontwikkeling en te kiezen voor ervaringsdoelen en hybride doelen houdt verband met de maatschappelijke uitdaging dat (nog) niet alle scholen Fries geven. Bijvoorbeeld omdat zij dit niet nodig achten vanwege de niet-Friese achtergrond van de leerlingpopulatie of omdat ze vinden dat hun leerlingen eerst het Nederlands goed moeten leren. De hybride en ervaringsdoelen biedt scholen ruimte om het curriculum af te stemmen op hun populatie en op individuele onderwijsbehoeften van leerlingen.

Ook wordt getracht om met de focus op uitdaging en ontwikkeling het derde probleem in de startnotitie (zie bijlage 1) op te lossen, namelijk dat Friestalige leerlingen onvoldoende worden gestimuleerd om hun kennis en vaardigheden uit te breiden en te verdiepen. Het uitbreiden van vaardigheden in de thuistaal is wenselijk, omdat een goed ontwikkelde thuistaal ondersteunend is aan het leren van Nederlands en andere talen en daarmee waardevol is voor school- en maatschappelijk succes. Ook hierin werken de hybride en

ervaringsdoelen stimulerend en zouden beheersingsdoelen beperkend kunnen werken als doelen te laag zijn.

Taalleren is een gradueel proces

Leerlingen leren, verwerven en verdiepen taalvaardigheden en kennis in een continue en cyclisch proces. Dit geldt ook voor het leren van de Friese taal. Dat betekent dat vaardigheden op zichzelf gelijk blijven, maar de complexiteit van de taalsituatie bijdraagt aan de vaardigheidsontwikkeling. Leerlingen zitten niet allemaal op hetzelfde moment op hetzelfde niveau. Hybride en ervaringsdoelen bieden ruimte om leerlingen op eigen niveau ervaringen, kennis en vaardigheden uit te laten breiden.

Bijvoorbeeld

Doelzin 2D is voor po en vo als volgt geformuleerd: De leerling neemt deel aan gesprekken in het Fries. De inhoud en het niveau van het gesprek is eind groep 8 anders dan eind onderbouw vo. Gesprekken binnen leergebieden verschillen in onderwerp, niveau en diepgang naarmate leerlingen zich verder in hun schoolloopbaan bevinden. Ook spelen taalvaardigheid en taalachtergronden hierbij een rol. Leerlingen die minder vaardig zijn en/of minder ervaring hebben met het Fries nemen op een ander niveau deel aan gesprekken dan leerlingen met een hoger taalvaardigheidsniveau of veel ervaring met Fries. Zo ontwikkelt elke leerling zich vanuit een eigen startsituatie verder in het Fries.

In het domein Cultuurbewustzijn, doelzin 5A is een ander ontwikkelingscontinuüm aan de orde. Als het gaat om het begrijpen van en ontwikkelen van inzicht met betrekking tot cultuur en erfgoed dan past het bij de ontwikkelingsfase van leerlingen om eerst kennis te maken met erfgoed: wat gebeurde er vroeger en wat speelt er nu en kennis maken met en/of begrijpen van tradities en gebruiken die ze wel of niet kennen. Naarmate de leerlingen ouder worden en tijdsbesef steeds meer vorm krijgt kunnen leerlingen reflecteren op het verleden en heden en nadenken over de toekomst. Deze ontwikkelingslijn krijgt vorm in de uitwerking van kerndoel 5A. In het voortgezet onderwijs kunnen leerlingen reflecteren op bijvoorbeeld waarden en normen die verbonden zijn aan bepaalde tradities en gebruiken en kunnen zij beredeneren waarom bepaald erfgoed waardevol is en wat nieuw erfgoed zou kunnen zijn. Ook in het domein Cultuurbewustzijn zijn ervaringsdoelen een passend middel om leerlingen uit te dagen en hun ontwikkeling van kennis en vaardigheden te stimuleren.

3.4.5 Doorlopende leerlijn

Eén van de uitdagingen in de startnotie is het verbeteren van de doorlopende leerlijn van po naar vo. Dat kan door de inhouden beter op elkaar af te stemmen. Dat betekent dat het po aandacht moet besteden aan de Friese cultuur. In het vo wordt in de kerndoelen van 2006 gedifferentieerd in doelen voor Fries – en niet-Friestalige leerlingen. Er is voor gekozen om dat niet meer te doen en te zorgen dat er binnen de doelformuleringen voldoende ruimte is voor leerlingen om, vanuit hun taalachtergrond en –vermogen, zicht te ontwikkelen. Om de doorgaande lijn compleet te maken moeten de kerndoelen voor de onderbouw van het vo aansluiten op het examenprogramma.

Taal ontwikkelt zich niet lineair, maar concentrisch. Omdat taalleren een cyclisch proces is waarin vaardigheden gelijk blijven, maar de complexiteit van de taalsituatie bijdraagt aan de taalvaardigheidsontwikkeling is besloten om de kerndoelen en doelzinnen voor po en onderbouw vo gelijk te houden en de uitwerking (het gaat hierbij om) te laten verschillen. Deze keuze komt overeen met de keuze die het leergebied Nederlands heeft gemaakt. Het realisatieteam Nederlands is in een vergelijkbaar proces tot hetzelfde besluit gekomen en onderbouwen dit als volgt:

“Rijlaarsdam (1989) stelt dat het belangrijk is om niet te ontkennen dat leerlingen uit eigen ervaring al veel kunnen met taal op het moment dat ze de basisschool binnenkomen. Ze kunnen informeren en betogen; ze weten al dat je met taal dingen kunt bereiken bij anderen en handelen daarnaar. Rijlaarsdam benadrukt dat de ontwikkeling van communicatief handelen in al zijn facetten - kennis, vaardigheid en houdingen – niet zozeer een kwestie is van het na elkaar verwerven van die facetten, maar veel meer bestaat uit het gradueel verbeteren van alle competenties, in alle taalvaardigheden en in veel verschillende taalgebruikssituaties. Leerlingen komen in steeds meer situaties terecht tijdens hun leven, in steeds moeilijker, ‘afstandelijker’ omgevingen – zowel relationeel als inhoudelijk – zodat zij hun taalvaardigheid steeds verder moeten uitbouwen (Rijlaarsdam 1989, p. 56). Dit onderbouwt de keuze om de doelzin gelijk te houden (de taalvaardigheid is hetzelfde) en de opbouw te beschrijven in termen van de toename van de complexiteit van de taalgebruikssituaties en de teksten.”

(Toelichtingsdocument 2023)

Deze onderbouwing is ook van toepassing op het leren van Fries. Zowel Fries- als niet-Friestalige leerlingen komen met een basis aan taalvaardigheden de school binnen. Tijdens hun schoolloopbaan zullen zij met steeds complexere Friestalige taalsituaties te maken krijgen.

De formulering van de doelzin en de uitwerking onder ‘het gaat hierbij om’ bevat ruimte om het niveau af te stemmen op de taalvaardigheid en het belevingsniveau van de leerlingen. Een duidelijk voorbeeld is kerndoel 3 en de doelzinnen 3A en B. Hieronder is duidelijk zichtbaar dat de concrete uitwerking voor het po en vo verschillen in complexiteit.

Kerndoel 3: De leerling ontwikkelt zich als bewuste gebruiker van het Fries	
PRIMAIR ONDERWIJS	ONDERBOUW VOORTGEZET ONDERWIJS
3A. De leerling verkent kenmerken van de Friese taal	3A. De leerling verkent kenmerken van de Friese taal
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verkennen van de Friese taal op vorm, klank en gebruik; • vergelijken van het Fries met het Nederlands en andere talen en taalvariëteiten in Fryslân; • bespreken van taaleigen kenmerken van de Friese taal 	<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verkennen van de Friese taal op vorm, klank en gebruik; • vergelijken van het Fries met Nederlands en andere talen en taalvariëteiten in Fryslân; • benoemen van en reflecteren op taaleigen kenmerken van de Friese taal;

	<ul style="list-style-type: none"> • verkennen van verschillen tussen gesproken en geschreven Fries.
	<p>3havo/vwo:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen van veranderingen in de Friese taal en benoemen van oorzaken en gevolgen van die veranderingen.
3B. De leerling verkent de positie van de Friese taal.	3B. De leerling verkent de positie van de Friese taal.
<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verkennen wanneer en waarom zichzelf of anderen het Fries gebruiken; • reflecteren op het gebruik van het Fries in relatie tot wie je bent of wilt zijn; • evalueren van het eigen talenrepertoire en de positie van het Fries daarin. 	<p>Het gaat hierbij om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • evalueren van het eigen talenrepertoire en de positie van het Fries daarin; • redeneren wanneer en waarom zichzelf en anderen Fries gebruiken; • verbanden leggen tussen Fries taalgebruik en kennis van meertaligheid, identiteit en (sub) cultuur; • reflecteren op de maatschappelijke positie van het Fries in de meertalige samenleving.
	<p>3havo/vwo:</p> <ul style="list-style-type: none"> • reflecteren op het sociaal-maatschappelijke effect van het gebruik van het Fries binnen verschillende (beroeps)contexten; • reflecteren op de maatschappelijke positie van het Fries in verschillende perioden in de geschiedenis.

In het raamwerk Friese taal & cultuur (zie paragraaf 3.4.3) is te zien dat het vo een extra doelzin heeft: 'De leerling verkent de waarde van Friestalige jeugdliteratuur'(5B). Dit doel is een voorloper op het examenprogramma. Leerlingen in het po komen binnen de domeinen Taal leren & gebruiken, Taalexpressie en Cultuurbewustzijn in aanraking met Friestalige boeken en teksten. Het gaat daarbij niet zozeer om het verkennen van de waarde, maar om het beleven en verwerken van de inhoud. Ook zullen niet alle boeken en teksten vallen onder de definitie 'jeugdliteratuur'.

Keuze voor aanvullende kerndoelen havo-vwo

Aan het einde van de fase van beproeven hebben de leraren van po en onderbouw vo nog een laatste keer gereflecteerd op de formulering van de doelzinnen. In de groep leraren van het vo werd opgemerkt dat de totale inhoud veel was voor dat enkele uur in de week. In het po kunnen doelen gemakkelijk onderdeel worden van andere vakken en ook is het in het po mogelijk om flexibeler om te gaan met lestijden. In het vo, waar Fries als vak op het rooster staat en leraren gebonden zijn aan een maximaal aantal lessen, lijkt

het niet haalbaar om alle inhoud en daarin vorm te geven. Zeker niet als inhoud meer dan één keer aan bod moeten komen. Om de overladenheid eruit te halen is ervoor gekozen om bepaalde doelen expliciet te benoemen voor de derde klas havo-vwo. Het betreft doelen die inhoudelijk een stapje verder gaan en een goede tussenstap vormen naar het examenprogramma van havo en vwo en al te ver gaan voor het examenprogramma van het vmbo. Overigens is de toewijzing van de doelen aan 3-havo-vwo niet zo strikt dat een docent deze doelen niet kan aanbieden in klas 1 of 2 van havo-vwo.

3.4.6 Aandacht voor samenhang

Zoals eerder toegelicht is er in de formulering van de kerndoelen rekening gehouden met de samenhang met andere leergebieden. Omdat de kerndoelen Friese taal & cultuur tegelijk met Nederlands zijn ontwikkeld en voor de ambities van de BFTK de samenhang met dit leergebied relevant is, is gekeken waar de leergebieden Nederlands en Friese taal & cultuur overlappen en elkaar versterken. Overlap is zoveel mogelijk vermeden. Universele taalvaardigheden die beschreven staan in het curriculum van Nederlands worden niet herhaald in het curriculum Friese taal & cultuur, behalve wanneer het niet benoemen ervan een gebrek of onlogica oplevert.

In de conceptkerndoelen, versie 2024 waren onder 'het gaat hierbij om' vaardigheden overgenomen uit het curriculum Nederlands. Deze vaardigheden stonden cursief gedrukt en begonnen met 'Toepassen van ...'. De focus lag daarmee op het toepassen en niet op het leren. Omdat de kerndoelen Friese taal & cultuur een andere plek krijgen in de wet- en regelgeving en dus ook als zelfstandig geheel logisch moeten zijn, is ervoor gekozen om sommige universele vaardigheden toch over te nemen in het curriculum en niet te leunen op het curriculum Nederlands middels 'toepassingen'.

De samenhang met het landelijke curriculum is ook gewaarborgd door de doelformulering af te stemmen op die van de SLO. Behalve dat we gebruik hebben gemaakt van instructiewijzers van de SLO en het overzicht van handelingswerkwoorden, hebben curriculumexperts en de redactie van SLO voortdurend meegekeken naar formuleringen en feedback gegeven.

In de laatste fase van de ontwikkeling hebben ook de ontwikkelaars van het examenprogramma Friese taal & cultuur naar de kerndoelen gekeken. Het ontwikkelen van het examenprogramma wordt gedaan door SLO. Dit overleg heeft tot een aantal bijstellingen in de kerndoelen geleid om de doorgaande lijn naar de examenprogramma's van vmbo en havo-vwo te verbeteren.

3.4.7 Beschouwing op de herziene versie 2025

Hoewel we heel tevreden waren met de conceptkerndoelen versie 2024 en overtuigd waren van de kwaliteit en bruikbaarheid, zien we dat de aangepaste opdracht tot een verdere kwaliteitsslag heeft geleid. Het terugbrengen van het aantal kerndoelen heeft ertoe geleid dat de 5 domeinen en bijbehorende kerndoelen nu fungeren als focuspunten waaraan men direct de opdracht kan herkennen: werken aan Taal leren & gebruiken, Taalbewustzijn, Taalexpressie en Cultuurbewustzijn. Hiermee is voldaan aan de opdracht van het ministerie van OCW om focus en samenhang zichtbaar te maken.

De nieuwe structuur van kerndoelen en uitwerking in doelzinnen en ‘het gaat hierbij om’ maakte het mogelijk om de conceptkerndoelen waar nodig op te splitsen en dat gaf binnen het leergebied Friese taal & cultuur ruimte om inhoud en concreter te beschrijven.

Wij zijn ervan overtuigd dat deze kerndoelen een solide basis vormen voor het onderwijs. SLO heeft aangegeven dat deze set kerndoelen goed aansluit bij het landelijke curriculum en bij de eindtermen Friese taal & cultuur.

3.5 Toelichting op leergebiedoverstijgende kwaliteitseisen

In de werkopdracht die SLO heeft gekregen van het ministerie van OCW stonden een aantal kwaliteitseisen, zoals de aandacht voor de doeldomeinen, verdelen van ontwerpruimte om overladenheid tegen te gaan en de samenhang en opbouw van de kerndoelen. Deze kwaliteitseisen zijn al aan de orde geweest. Daarnaast waren er nog een aantal kwaliteitseisen met als doel om het nieuwe curriculum goed aan te laten sluiten bij hedendaagse onderwijsontwikkeling en behoeften van de maatschappij, namelijk verbindende vaardigheden, aandacht voor diversiteit en inclusie, taaldenkfuncties, digitale geletterdheid en loopbaanontwikkeling en -begeleiding.

Voor de aansluiting met het landelijk curriculum en om de kwaliteit van het curriculum Friese taal & cultuur te waarborgen zijn deze kwaliteitseisen ook onderdeel geweest van het ontwikkelen van de kerndoelen Friese taal & cultuur. Hieronder staan ze toegelicht.

3.5.1 Verbindende vaardigheden

De SLO hanteert de volgende definitie voor vaardigheden: een vaardigheid is een vermogen om door middel van denken en handelen op basis van bepaalde kennis problemen op te lossen of taken adequaat uit te voeren. Niet alle vaardigheden zijn uniek voor één leergebied. Deze vaardigheden worden verbindende vaardigheden genoemd. Er zijn verschillende categorieën verbindende vaardigheden:

1. **Leervoorwaardelijke vaardigheden:** vaardigheden die betrekking hebben op het proces van leren in communicatief, sociaal en coöperatief proces.
Het leergebied Friese taal & cultuur biedt leerlingen kansen om leervoorwaardelijke vaardigheden te ontwikkelen. Denk aan communicatieve vaardigheden die hen in staat stellen om binnen de klas samen te kunnen werken maar ook om buiten school in de sociale, Fries-/meertalige context te kunnen functioneren. Het begrijpen van geschreven teksten stelt leerlingen in staat om kennis te vergroten en de wereld om hen heen te begrijpen.
2. **Denkvaardigheden:** vaardigheden die betrekking hebben op analytisch, kritisch of creatief denken.
In het leergebied Friese taal & cultuur gaan leerlingen aan de slag met het vergelijken van teksten en het leggen van verbanden met eigen ervaringen (onderdeel van kerndoel 2). Ook worden leerlingen gestimuleerd zich bewust te worden van hun eigen talenrepertoire en wanneer ze welke taal of welk jargon ze inzetten en waarom (onderdeel van kerndoel 3). In het domein Taalexpressie worden leerlingen uitgedaagd om creatief te denken door te experimenteren met taal. Ook reflecteren ze op

eigen werk en dat van anderen (onderdeel van kerndoel 4).

3. Samengestelde vaardigheden: vaardigheden die betrekking hebben op complexe situaties zoals bij onderzoeken, ontwerpen of loopbaanvaardigheden.

In het leergebied ontwikkelen leerlingen onderzoeksvaardigheden door verschillende zaken te verkennen, zoals de kenmerken van de Friese taal, de positie van de Friese taal, het materiële en immateriële erfgoed en de waarde van Friestalige jeugdliteratuur. Ook ontwikkelen ze een onderzoekende houding bij het nadenken welke waarden en normen aan Friese tradities en gebruiken zijn gekoppeld of hoe gebeurtenissen in het verleden nog invloed hebben op het heden.

3.5.2 Diversiteit

De kerndoelen dienen volgens de werkopdracht ook recht te doen aan de diversiteit in de samenleving door de keuze van inhoud, perspectieven bij die inhoud en de formulering/het gebruik van begrippen in de kerndoelen.

De inhoud van de kerndoelen Friese taal & cultuur houdt verband met de ambitie van de Provincie en het Rijk, namelijk dat alle leerlingen uitgedaagd worden om Fries te leren gebruiken en zich kunnen ontwikkelen in het Fries. Hierbij dient aangesloten te worden op de beginsituatie van leerlingen. Afhankelijk van de situatie waarin leerlingen opgroeien, verschillen ze als het gaat om ervaringen met de Friese taal en Friese cultuur. Denk bijvoorbeeld aan waar een leerling opgroeit in Fryslân (immers niet overal wordt intensief Fries gesproken), of een leerling in een Friestalg gezin opgroeit, omringd wordt door gebeurtenissen die samenhangen met de Friese cultuur of juist met een heel andere cultuur vanwege een andere culturele achtergrond. Bekendheid met de Friese taal en de cultuur biedt leerlingen kansen te participeren in de Friese sociale en maatschappelijke context. Vanuit dit gegeven is gekozen voor de volgende inhoud:

- Taalvaardigheden die helpend zijn om deel te nemen aan Friestalige communicatie;
- Begripsvaardigheden die helpend zijn om Friestalige teksten te begrijpen en de informatie in die teksten te ontsluiten;
- Inzicht in de Friese en meertalige context door te reflecteren op eigen taalgebruik en de positie van het Fries in het eigen talenrepertoire maar ook in de Friese context;
- Inzicht in de Friese cultuur door kennis op te doen over materieel en immaterieel erfgoed, Friese tradities en gebruiken;
- Plezier te mogen beleven bij het leren van de Friese taal door de taal te beleven, met name door middel van culturele en creatieve taaluitingen zoals verhalen, boeken, toneel en muziek.

In de uitwerking van doelzin 1B staat dat de school leeractiviteiten aanbiedt passend bij het taalniveau en de belevingswereld van de leerlingen. Behalve dat de ontwikkelingsfase van leerlingen invloed heeft op het taalniveau en de belevingswereld heeft ook de (culturele) diversiteit invloed. Leraren dienen met deze (culturele) diversiteit rekening te houden in de vormgeving van hun onderwijsaanbod. Niet in elke groep of klas is dezelfde kennis en ervaring met de Friese taal en cultuur aanwezig. Deze startpositie beïnvloedt de wijze waarop het aanbod vorm krijgt en hoe er gedifferentieerd wordt.

3.5.3 Inclusiviteit

Het uitgangspunt is dat de kerndoelen haalbaar zijn voor zoveel mogelijk leerlingen. Dat betekent dat er rekening gehouden moet worden met leerlingen met specifieke behoeften. Binnen Fryslân is besloten dat voor het speciaal basisonderwijs, en het (voortgezet) speciaal onderwijs aparte kerndoelen worden vastgesteld. Dat betekent dat de kerndoelen voor het regulier onderwijs niet specifiek rekening houden met leerlingen met leer- of taalontwikkelingsproblemen. In de kerndoelen voor het regulier onderwijs is wel rekening gehouden met de (culturele) diversiteit zoals beschreven in paragraaf 3.5.2.

De verschillen in ervaring met de Friese taal en cultuur en de culturele diversiteit hebben ertoe geleid dat de kerndoelen Friese taal & cultuur voornamelijk bestaat uit ervaringsdoelen en dat beheersingsdoelen onderdeel zijn van hybride doelen. Dit is toegelicht in paragraaf 3.4.4. Dit geeft leraren de ruimte om het aanbod aan te passen aan de leerlingpopulatie waardoor niemand wordt uitgesloten.

3.5.4 Taaldenkfuncties

Er is sprake van taaldenkfuncties wanneer taal wordt gebruikt om denkstappen onder woorden te brengen. In een werkinstructie van SLO met betrekking tot het gebruik van handelingswerkwoorden zijn de volgende taaldenkfuncties aangegeven:

Categorie	Hoofd functie	Handelingswerkwoorden
Verhalend	Vertellen	Vertellen
Feitelijk	Beschrijven	Benoemen, beschrijven, reproduceren, schematiseren, structureren, vergelijken, weergeven
	Rapporteren	Presenteren, samenvatten, verslag doen
	Instrueren	Instrueren
	Verklaren	Aantonen, (be)redeneren, conclusies trekken, uitleggen, verbanden leggen, verklaren, voorspellen
Waarderend	Betogen	Beargumenteren, (be)discussiëren, beoordelen/oordeel geven, debatteren, evalueren, reflecteren, mening geven, onderbouwen, standpunt innemen, waarderen, weerleggen
	Beschouwen	Beschouwen, bevragen, selecteren, waarderen
	Reageren	Reageren (op)

Benoemen en beschrijven worden gezien als eenvoudige taaldenkfuncties, vergelijken, redeneren en concluderen worden gezien als complexere taaldenkfuncties. Taaldenkfuncties waarop in de kerndoelen Friese taal & cultuur een beroep gedaan wordt en dus ontwikkeld worden zijn te koppelen aan de hoofd functies: beschrijven, verklaren en beschouwen en in enige mate aan betogen.

Binnen het domein Taal leren en gebruiken benoemen leerlingen onderwerp en hoofdzaken in een tekst,

vergelijken zij verschillende soorten teksten, leggen zij verbanden tussen eigen ervaringen en de inhoud van teksten en formuleren zij eigen gedachten, ideeën en inzichten (eigen mening).

In het domein Taalbewustzijn komen betogende taaldenkfuncties aan de orde, zoals reflecteren op taalgebruik en de positie van de Friese taal en evalueren van het eigen talenrepertoire en de eigen Friese taalontwikkeling.

In het domein Taalexpressie worden taaldenkfuncties op een speelse manier toegepast en ontwikkeld. Het gaat om het vergelijken van talen en door te experimenteren met taal de taalregels te ontdekken.

In het domein Cultuurbewustzijn ligt de focus op het kunnen benoemen en beschrijven van feitelijke zaken. Hierbij is bewust geen lijst van inhoudende gegeven waardoor er ruimte is om aandacht voor Friese cultuur te verbinden aan de direct omliggende omgeving.

Taaldenkvaardigheden zijn universele vaardigheden. De mate waarin leerlingen deze vaardigheden in het Fries of met behulp van de Friese taal ontwikkelen is mede afhankelijk van hun taalachtergrond en onderwijsbehoeften. Leraren kunnen taalsteunmiddelen bieden waarmee leerlingen taaldenkfuncties in het Fries kunnen toepassen.

3.5.5 Digitale geletterdheid

Digitale geletterdheid vraagt om goede taalvaardigheden. In principe wordt de basis voor digitale geletterdheid geleerd in het leergebied Nederlands, zoals het begrijpen van teksten en het beoordelen van betrouwbaarheid van bronnen. Het leergebied Friese taal & cultuur heeft een aantal samenhangende inhoudende. Het begrijpen van Friestalige teksten doet een beroep op de Friese woordenschat maar daarnaast op universele taalvaardigheden zoals het inzetten van leesstrategieën en het inzetten van kritisch denken.

Binnen het leergebied Friese taal & cultuur zal gebruik worden gemaakt van digitale bronnen. Veel lesmateriaal is digitaal. Daarnaast geeft Omrop Fryslân verschillende audiovisuele programma's uit die gebruikt kunnen worden in het onderwijs.

2.5.6 Loopbaanontwikkeling en – begeleiding

In de werkopdracht aan SLO staat ook dat de kerndoelen moeten bijdragen aan de loopbaanontwikkeling en -begeleiding van leerlingen. In dit kader is het belangrijk dat leerlingen een goed zelfbeeld ontwikkelen en moeten weten waar hun talenten, eigenschappen en interesses liggen.

Het leergebied Friese taal & cultuur bevat verschillende aanknopingspunten om aan deze competenties te werken. Binnen de domeinen taal- en cultuurbewustzijn worden leerlingen bijvoorbeeld uitgedaagd om na te denken en te reflecteren op hun eigen taalkwaliteiten, de waarde van het Fries voor (hun) identiteit, het gebruik van het Fries in de verschillende contexten, de waarde van Fries erfgoed en welke motieven hen drijven als het gaat om het behoud van de Friese taal en cultuur.

Wanneer leerlingen op stage gaan of bedrijven bezoeken in het kader van loopbaanoriëntatie, zullen zij ontdekken welke rol de Friese taal en cultuur speelt in de Friese maatschappij. Het leren van de taal kan dan voor hen in een ander perspectief komen te staan.

4. Slotopmerkingen en adviezen

4.1 Impuls voor het leergebied

In de startnotitie (zie bijlage 1) zijn een aantal knelpunten geformuleerd voor het leergebied Friese taal & cultuur. Deze knelpunten zijn in paragraaf 3.1.1. samengevat onder de noemer van maatschappelijke en curriculaire uitdagingen. De nieuwe kerndoelen zijn, waar mogelijk, een antwoord op de uitdagingen.

Belangrijke uitdagingen zijn:

- De positie en waardering van de Friese taal en cultuur in de verschillende regio's binnen Fryslân en de daarmee samenhangende motivatie om Fries een plek te geven in het curriculum. Soms zijn de culturele en taaldiverse achtergronden van de leerlingen de reden om Fries weg te laten uit het curriculum, soms juist de ééntalig Nederlandse achtergrond van de leerlingen;
- Het stimuleren van kennis en vaardigheden met betrekking tot Friese taal en cultuur bij zowel Friestalige leerlingen, voortbouwend op hun kennis en vaardigheden, als niet-Friestalige leerlingen. De ambitie van het Rijk en de provincie Fryslân, vastgelegd in de BFTK, sluit hierbij aan: Kansen voor alle leerlingen om kennis en vaardigheden te ontwikkelen als het gaat om Friese taal en cultuur;
- Het verbeteren van de doorgaande lijn van po naar vo.

De kerndoelen van 2006 leggen de focus op het leren van de Friese taal. De kansen van het nieuwe curriculum liggen in de uitbreiding van het leergebied naar Friese taal & cultuur. Het gaat dus niet meer alleen om het leren verstaan, spreken, lezen en schrijven van de Friese taal, maar ook om taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn. Deze uitbreiding biedt kansen om taalleren betekenisvol te maken door inhoud te verbinden met de fysieke en talige omgeving waarin de leerlingen opgroeien. De uitbreiding biedt ook kansen om de Friese taal vanuit verschillende perspectieven aan te bieden waarbij functioneel gebruik van de Friese taal gestimuleerd wordt. Dat past bij nieuwe inzichten over hoe taal geleerd kan worden. Doordat inhouden met betrekking tot taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn concreet zijn uitgewerkt geeft dat scholen richting en houvast om inhoud en vorm te geven aan het leren van en over de Friese taal.

Alle leerlingen zijn inwoner van Fryslân en deelnemer aan de Friese cultuur. Dat geldt ook voor de leerlingen op scholen met veel ééntalig Nederlandse leerlingen of juist met een cultuur- en taaldiverse leerlingpopulatie. Als alle scholen zorgdragen voor een kerndoeldekkend aanbod, hebben alle leerlingen gelijke kans om kennis en vaardigheden op te doen die hen in staat stellen om deel te nemen aan sociale en (later) professionele situaties waarin de Friese taal en cultuur een rol spelen.

Daarnaast richten de nieuwe kerndoelen zich voor namelijk op het laten opdoen van ervaringen met taal en cultuur. Binnen deze ervaringsgerichte aanpak is ruimte voor leerlingen met verschillende (taal)

achtergronden om de Friese taal te verwerven. Het vormgeven van lesactiviteiten waarin leerlingen ervaringen opdoen, kunnen passend gemaakt worden voor leerlingen. Daarnaast bevat de nieuwe set kerndoelen hybride doelen die aangeven welke vaardigheden leerlingen moeten leren, maar het te behalen niveau kan afgestemd worden op het taalniveau en de belevingswereld van de eigen schoolpopulatie en individuele leerlingen. De geactualiseerde kerndoelen bieden dus mogelijkheden om de kerndoelen Friese taal & cultuur te vertalen naar een schooleigen curriculum dat aansluit bij de eigen leerlingpopulatie en omgeving.

Ook de verbeterde doorgaande lijn van po naar vo is een belangrijke impuls voor het leergebied. De verbeterde doorgaande lijn is zichtbaar in het raamwerk: domeinen en kerndoelen lopen door van po naar vo. De ontwikkeling is beschreven in de uitwerkingen onder 'het gaat hierbij om'. Zie voor een uitgebreidere toelichting paragraaf 3.4.5. Tijdens het ontwikkelproces hebben leraren po en vo overleg gehad waarin inhouden zorgvuldig zijn benoemd en verdeeld, waardoor er samenhang tussen po en vo is ontstaan. De versterking van de doorgaande lijn zorgen voor meer continuïteit, structuur en een gemakkelijkere overgang.

De uitbreiding van het leergebied en de wijze waarop doelen geformuleerd zijn lossen knelpunten op die te maken hebben met de motivatie voor het Fries en het stimuleren van de ontwikkeling van zowel Friestalige als niet-Friestalige leerlingen. Ook de belemmering van de eenzijdige focus op taal is opgelost waardoor kansen ontstaan om aandacht te besteden aan alle doeldomeinen.

4.2 Implementatie

In paragraaf 2.5 is het proces van de fase van beproeven beschreven. In deze fase hebben vier deelvragen centraal gestaan. De uitkomsten van de eerste deelvraag (In hoeverre lukt het leraren de verbinding tussen de domeinen en met andere vakgebieden te maken om overlappendheid tegen te gaan?) zijn toegelicht in paragraaf 3.3. Het betrof uitkomsten die mogelijk invloed hebben op de formulering van de kerndoelen.

De overige drie deelvragen geven inzicht in implementatievraagstukken:

- *Deelvraag 2: Welke kennis en vaardigheden hebben leraren nodig om de conceptkerndoelen te gebruiken in hun eigen praktijk?*
- *Deelvraag 3: In welke mate voldoet het beschikbare aanbod van bronnen en materialen aan de eisen om recht te doen aan de conceptkerndoelen?*
- *Deelvraag 4: Welke randvoorwaarden voor het realiseren van de conceptkerndoelen zijn relevant?*

In de volgende paragrafen worden de uitkomsten en de daaraan verbonden uitkomsten en deelconclusies per deelvraag toegelicht.

4.2.1 Benodigde kennis en vaardigheden van leraren

Leraren spelen een essentiële rol in het realiseren van succesvol en effectief onderwijs en in het innoveren van het onderwijs. Hierbij spelen individuele kennis, vaardigheden en overtuigingen een belangrijke

rol. Het nieuwe curriculum vraagt van leraren een actieve houding om aandacht te besteden aan Friese taal & cultuur en dit in samenhang aan te bieden. De verwachting is dat de nieuwe kerndoelen van leraren vragen dat zij (meer) kennis hebben over inhoud ten aanzien van taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn. Het geïntegreerd aanbieden vraagt om didactische kennis en vaardigheden.

Uitkomsten

De veldgroep bestond uit leraren met een positieve overtuiging voor het Fries, maar niet alle leraren waren werkzaam op scholen waar die positieve overtuiging gedeeld werd. Meerdere veldgroepleden benadrukken dat affiniteit met het leergebied cruciaal is voor een succesvolle implementatie. Ook koppelen zij hun vermogen om lessen te ontwerpen en deze uit te voeren aan hun vaardigheden zoals creativiteit, vindingrijkheid en aan hun interesse voor het leergebied. In de veldgroepsessies werd duidelijk dat uitwisseling van ideeën en kennis waardevol is om tot betekenisvolle lessenreeksen te komen. Met name leraren die binnen de eigen school geen collega's hadden met kennis en passie voor Friese taal & cultuur hadden veel steun aan de andere veldgroepleden. Vervolgens konden zij met hun betekenvolle en inspirerende lessen wel de collega's binnen de eigen school enthousiasmeren voor het Fries.

Veldgroepleden geven ook aan dat de eigen vaardigheid om het Fries te spreken en te schrijven een rol speelt. De veldgroepleden waren niet allemaal Friestalig opgevoed, maar iedereen sprak het Fries voldoende tot goed. Het spreken van de taal door de leraar vormt een deel van de taalinput die leerlingen krijgen. Daarnaast is het onderdeel van het didactisch handelen, zoals bij de aanpak doeltaal = voertaal. Wanneer in het team geen of te weinig leraren zitten die de Friese taal machtig zijn, dan vormt dit mogelijk een belemmering voor de implementatie van de kerndoelen. Dit is in de huidige situatie ook een knelpunt. Om de kerndoelen vorm te geven moeten leraren om kunnen gaan met niveauverschillen. Dit vraagt kennis en vaardigheden met betrekking tot het differentiëren van aanbod, didactiek en taalsteunmiddelen. Veel leraren geven dit aan als knelpunt. In de veldgroep waren ook leraren die het heel goed lukt om binnen het geïntegreerde aanbod aandacht te hebben voor verschillen.

In de fase van beproeven bleek dat leraren het lastig vonden om het domein Taalexpressie vorm te geven. Om leraren te inspireren is een workshop procesgerichte didactiek georganiseerd. De workshop heeft geleid tot nieuwe inzichten in hoe het lezen, beluisteren, bekijken en bespreken van culturele (taal)uitingen verbonden kan worden met het leergebied kunst & cultuur.

Deelconclusies

De geactualiseerde kerndoelen vragen behalve affiniteit met de Friese taal en cultuur ook kennis en vaardigheden m.b.t. het aanbieden van een geïntegreerd taalaanbod en vaardigheden om te differentiëren. Daarnaast is de eigen taalvaardigheid een belangrijk instrument.

Het uitbreiden van het leergebied met het onderdeel cultuur, waardoor er behalve taaldoelen ook doelen zijn voor taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn vraagt om meer kennis van o.a. het Friese materiële en immateriële erfgoed.

De kerndoelen vragen dus om het uitbreiden van kennis en vaardigheden van leraren, maar die is niet dusdanig dat de inhoud van de kerndoelen aangepast moesten worden. Leraren van Drietalige scholen en Taalryk-scholen laten zien dat het mogelijk is om Friese taal & cultuur te integreren in het onderwijsaanbod. De samenwerking binnen de veldgroep heeft aangetoond dat leraren met minder ervaring op het gebied van geïntegreerd taalonderwijs, deze principes goed konden overnemen van ervaren collega's.

De kennis en vaardigheden die het nieuwe curriculum vraagt kan een plek krijgen in zowel de begeleiding bij de implementatie van de kerndoelen als in de lerarenopleidingen. Ook zou in de ontwikkeling van lesmateriaal en handleidingen rekening kunnen worden gehouden met de informatiebehoefte van leraren.

4.2.2 Beschikbare aanbod van bronnen en materialen

Om de ervaringen van leerlingen met Friese taal en cultuur te versterken is een rijke taal- en leeromgeving nodig. Daarom is in de fase van beproeven volop aandacht besteed aan de hoeveelheid en inhoud van het bestaande lesmateriaal. De Afûk heeft per domein analyses gemaakt van de methoden Spoor 8 en Searje 36 en van het aanbod Inspirerende meertalig onderwijs (IMO). De overzichten die dit heeft opgeleverd zijn gepresenteerd in verschillende veldgroepsessies. De veldgroepleden konden de overzichten gebruiken bij het selecteren van materiaal voor hun lessenreeks. De analyses geven inzicht in welke mate de twee methoden en andere materialen en bronnen al voldoen aan de nieuwe kerndoelen. Deze inzichten zijn belangrijk om te bepalen wat voor soort materialen en welke inhoud nog nodig zijn voor een kerndoeldekking aanbod.

In de fase van beproeven hebben de veldgroepleden al dan niet op basis van bestaand materiaal lessenreeksen ontwikkeld. Hiermee is getest of de formulering van de kerndoelen duidelijk en haalbaar is. Uitkomsten zijn toegelicht in paragraaf 3.3. Daarnaast gaf de mate waarin bestaand materiaal ingezet werd informatie over de inzetbaarheid van het huidige materiaal voor het nieuwe curriculum. Uitkomsten worden hieronder toegelicht.

Uitkomsten

Uit de analyses van Afûk en de presentaties van materialen blijkt dat een heel aantal materialen goed aansluit bij de visie op het leergebied Friese taal & cultuur en vorm geeft aan één of meerdere doelzinnen. Ook materialen van IMO en de tijdschriften Tsjil en LinKk passen bij de nieuwe kerndoelen. Opvallend is dat leraren desondanks ook veel zelfgemaakt materiaal maken of bestaand lesmateriaal aanpassen voor een betere aansluiting met de eigen doelgroep. Ook worden er naast de methodematerialen veel authentieke materialen, zoals prentenboeken, leesboeken en jeugdliteratuur gebruikt om vorm te geven aan de kerndoelen. In het onderzoeksrapport staat een uitgebreide analyse van de materialen die door docenten worden ingezet.

De meeste veldgroepleden waren goed in staat om vanuit bestaande materialen eigen lessen te maken. Een aantal veldgroepleden had steun nodig om tot lessen te komen of tips om het juiste materiaal te vinden. Het leergebied Friese taal heeft nieuwe domeinen: taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn.

Bestaand materiaal heeft de focus op taalleren. Een aanvulling op de bestaande materialen passende bij de andere domeinen zou leraren helpen invulling te geven aan het leergebied Friese taal & cultuur. Verder werd aangegeven dat veel bestaand materiaal gedateerd is en een update nodig heeft.

Uit analyses van de reflectieformulieren bleek dat leraren het doel 'De leerling reflecteert op de eigen Friese taalontwikkeling' niet vaak inzetten. Leraren gaven aan behoefte te hebben aan instrumenten die het reflectieproces kunnen ondersteunen.

Deelconclusies

Er zijn veel materialen beschikbaar. Oudere materialen hebben nog een duidelijke focus op het leren van taal. De geactualiseerde kerndoelen en de visie op het leergebied Friese taal & cultuur vragen om het integreren van taal met inhouden en andersom. Uit de analyses van het materiaal blijkt dat in de methoden Spoor 8 en Searje 36 en in projecten van IMO wel al sprake is van geïntegreerde lessen en projecten, of van kansen om taal meer geïntegreerd aan te bieden. Met uitzondering van nieuwere projecten, hebben veel materialen een update nodig.

Daarnaast zijn lesmaterialen met betrekking tot taalexpressie en cultuurbewustzijn nodig. Deze domeinen zijn nieuw in het curriculum. In het domein taalbewustzijn is met name behoefte aan materiaal dat het reflecteren op de eigen Friese taalontwikkeling ondersteunt. In nieuw en bestaand materiaal zouden tips of mogelijkheden voor het omgaan met niveauverschillen helpend zijn.

4.2.3 Relevante randvoorwaarden voor implementatie

De vierde deelvraag had betrekking op de implementatie. De implementatie van het curriculum is hierbij gezien als een gedeelde verantwoordelijkheid van leraren po en vo, schoolleiders, schoolbesturen, partners zoals onderwijsbegeleiding, de opleidingen en de uitgeverij en de provincie Fryslân. In de laatste fase van de beproeving is de veldgroep uitgebreid met een aantal schoolleiders, sectieleiders, taalcoördinatoren en intern begeleiders. Deze groep heeft onderzocht welke adviezen voor de implementatie van de kerndoelen Friese taal & cultuur gegeven kunnen worden.

De uitkomsten van deze gesprekken zijn gecombineerd met de uitkomsten op de eerste drie onderzoeksvragen over de haalbaarheid en het aanbrengen van samenhang, de benodigde kennis en vaardigheden en het beschikbare aanbod.

Uitkomsten

Tijdgebrek en werkdruk worden regelmatig genoemd in gesprekken over de implementatie-uitdagingen. Het gaat dan om voorbereidingstijd, maar ook om voldoende lestijd om kerndoelen met de gewenste diepgang te behandelen. Deze knelpunten hangen samen met de beperkte organisatorische ruimte voor Friese taal & cultuur in veel onderwijsorganisaties. Zaken die de werkdruk zouden verlichten zijn:

- Beschikbaarheid en vindbaarheid van passende bronnen en materialen;
- Goed leiderschap en uitstraling vanuit het management dat Friese taal & cultuur een belangrijk

onderdeel is in het curriculum;

- Opnemen van voldoende tijd in het rooster voor de verschillende leerjaren.

Uit de gesprekken bleek dat het urgentiebesef sterk verschilt onder scholen en schoolbesturen. Wel of niet weten waarom scholen de wettelijke verplichting hebben om Friese taal & cultuur aan te bieden spelen een rol in het urgentiebesef dat op zijn beurt invloed heeft op het wel of niet opnemen van Friese taal & cultuur in het beleid.

Kennis omtrent het waarom, wat & hoe met betrekking tot Friese taal & cultuur moet onderdeel zijn van de lerarenopleidingen. Nieuwe leraren die al urgentiebesef hebben ontwikkeld gedurende de opleiding stappen met een andere houding het onderwijs binnen. Ook wordt er een beroep gedaan op onderwijsbegeleiding om ervaren leraren te ondersteunen bij het ontwikkelen van kennis omtrent het waarom, wat en hoe.

Op verschillende scholen zijn aanjagers aangesteld om het leergebied onder de aandacht te brengen van collega's en om de inhoud te integreren in aanbod en beleid. Het benoemen van een centrale persoon die kan motiveren en inspireren is helpend, maar tegelijkertijd ook kwetsbaar. Als deze persoon wegvalt, valt ook het aanbod stil. Daarnaast missen veel van deze aanjagers de betrokkenheid vanuit de schoolleiding en bestuur. Dat beïnvloed hun slagvaardigheid.

Deelconclusies

Uit de gesprekken en analyses van de laatste twee veldgroepsessies zijn de volgende aanbevelingen voor de implementatiefase voortgekomen:

1. Systeembrede ondersteuning: Provincie, schoolbesturen en partners zorgen voor structurele bekostiging, beleidskaders, communicatie over wettelijke verplichtingen, actueel lesmateriaal en integratie in lerarenopleidingen;
2. Schoolorganisatie: Scholen geven Friese taal & cultuur een vaste plaats (minimaal 60 min/week) in het rooster, benoemen aanjagers, plannen structureel tijd en middelen, en ontwikkelen een gedeelde visie die past bij hun leerlingenpopulatie;
3. Professionalisering: Leraren versterken hun Friese taalvaardigheid, kennis over cultuur, didactische vaardigheden met betrekking tot geïntegreerd en meertalig onderwijs en ontwikkelen differentiatie strategieën voor heterogene klassen en delen good practices.

Met betrekking tot de implementatie is in het onderzoeksrapport de conclusie van de fase van beproeven: *De observaties uit de werkwijze en gesprekken maken duidelijk dat succesvolle realisatie vraagt om structurele randvoorwaarden: voldoende tijd, passend lesmateriaal, professionalisering en ondersteuning vanuit de schoolorganisatie. Investeren in deze randvoorwaarden en de professionele ontwikkeling van leraren is essentieel om duurzame verankering van Friese taal & cultuur in het onderwijs mogelijk te maken.*

Om leraren en scholen te ondersteunen bij de implementatie worden leerlijnen en voorbeeldmatige

materialen ontwikkeld. Deze zullen niet wettelijk vastgelegd worden, maar bieden wel ondersteuning bij de vertaling en uitwerking van de kerndoelen naar de onderwijspraktijk. Deze leerlijnen en voorbeeldmatige materialen zijn niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverij, opleiders, onderwijsadviseurs en andere professionals.

Verder wordt gewerkt aan een communicatieplan en een implementatieplan, waarin wordt uitgewerkt hoe scholen en leraren de informatie en begeleiding krijgen die ze nodig hebben om de nieuwe kerndoelen te vertalen naar een schooleigen curriculum en hun dagelijkse onderwijspraktijk.

4.3 Implementatie in relatie tot het referinsjeramt Frysk

Het referinsjeramt Frysk (rrF) bevat beschrijvingen van taalvaardigheden op 5 verschillende niveaus: A1, A2, B1, B2 en C1. Het rrF is gebaseerd op het Europees referentiekader (ERK). Het ERK is ontwikkeld door de Raad van Europa. Het vormt een gemeenschappelijke basis voor het ontwikkelen van taalcursussen, richtlijnen voor curriculum-ontwikkeling en examinering in Europa. Het rrF kan gebruikt worden om beheersingsdoelen te formuleren met betrekking tot de taalvaardigheden luisteren, spreken, gesprekken voeren, lezen en schrijven.

Het rrF is in 2015 uitgebracht in navolging van de invoering van de referentieniveaus Taal en Rekenen. De referentieniveaus Taal en Rekenen moesten hulp bieden bij het vaststellen van beheersingsniveaus afgestemd op overgangsnormen van po naar vo-stromingen. Deze aanvulling was helpend omdat de kerndoelen slechts een aanbod beschreven en geen beheersingsniveau's, waardoor leerlingen met verschillende niveaus doorstroomden naar de vo-stromingen. De referentieniveaus Taal en Rekenen zijn onderdeel van het Nederlandse curriculum en hebben een wettelijke status.

Het rrF heeft niet dezelfde status als de referentieniveaus Taal en Rekenen. Overgangsnormen vaststellen voor het Fries wordt niet als wenselijk beschouwd. Het doorstroomprofiel zegt niet alles over het niveau dat een leerling kan halen: doelen zijn voor Friessprekende leerlingen al snel te laag en voor niet-Friestalige leerlingen te hoog. De relatie tussen vervolgonderwijs en het beheersingsniveau's Fries wordt daarom niet van bovenaf voorgeschreven.

De geactualiseerde kerndoelen bevatten ook geen expliciete beheersingsdoelen. Het zijn hybride doelen en ervarings- en aanboddoelen. Scholen kunnen gebruik (blijven) maken van het rrF om op schoolniveau ambities, in de vorm van beheersingsniveaus, te benoemen voor hun leerlingen en daarbij rekening houden met de taalachtergrond, het leervermogen en het uitstroomprofiel van een leerling.

Het rrF richt zich op de taalvaardigheden luisteren, spreken, gesprekken voeren, lezen en schrijven. Het rrF heeft een duidelijke relatie met kerndoel 2: De leerling gebruikt de Friese taal. Het rrF bevat geen richtlijnen om ambities of beheersingsniveaus te benoemen die passen bij de anderen kerndoelen. Ook de materialen van het monitorsysteem GRIP zijn gericht op de ontwikkeling van de taalvaardigheden en zijn dus (nog) niet toereikend om de kerndoelen onder de domeinen Taalbewustzijn, Taalexpressie en

Cultuurbewustzijn te monitoren. De mate waarin en de manier waarop ontwikkeling van leerlingen met betrekking tot taalbewustzijn, taalexpressie en cultuurbewustzijn kan of moet worden gemonitord is nog een ontwikkelvraag.

Referenties

- Agirdag, O., (2018, 6 december). *Hebben meertalige kinderen een slechter rapport?* [Video]. YouTube. Geraadpleegd op 3 oktober 2024, via <https://www.youtube.com/watch?v=YGKUV6dOooM&t=1s>
- Agirdag, O., (2021, 1 maart). *Aanpakken van ongelijkheid in het onderwijs.* [Video]. YouTube. Geraadpleegd op 3 oktober 2024, via <https://www.youtube.com/watch?v=xrpTbk0dEhc&t=12s>
- Bootsma, M. & Naaijken, E. (2023). *Bijna alles wat je moet weten over thematisch onderwijs.* Huizen: Uitgeverij Pica
- Duarte, J., Günther, M., Backer, F. de, Frijns, C. & Gezelle Meerburg, b. (2022). *Talenbewust lesgeven. Aan de slag met talige diversiteit in het basisonderwijs.* Bussum: uitgebrij Coutinho
- Günther-van der Meij, M., Walsweer, A. & Hiddink, F. (2025). *Meertaligheid, geletterdheid en dialoog: bouwstenen voor kansengelijkheid.* NHLStenden hogeschool
- Jong, G. de (2021). Kurrikulum.frl: *Op weg naar een nieuw curriculum voor het schoolvak Fries.* Levende Talen Magazine, 108(2), 38–39.
- Meestringa, T., & Oosterloo, A. (2015). *Referinsjeramt Frysk.* Afûk. Geraadpleegd op 21 november 2025 van https://grip.frl/wp-content/uploads/2021/02/rrf_webferzy.pdf.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties & Provinsje Fryslân (2018). *Bestjoersôfspraak Fryske taal en kultuer 2019-2023.*
- Stichting Leerplan Ontwikkeling. (2025). *Definitieve conceptkerndoelen Nederlands, Herziene versie 2025 Inclusief toelichtingsdocument.* Amersfoort: SLO
- Van Koeven, E., & Smits, A. (2020). *Rijke taal: Taaldidactiek voor het basisonderwijs.* Amsterdam: Boom.
- Van Koeven, E., & Smits, A. (2023). *Rijke taal (v)mbo: Taaldidactiek voor het (voorbereidend) middelbaar beroepsonderwijs.* Amsterdam: Boom.
- Varkevisser, N.A. & Walsweer, A.P. (2018). *It is mei sizzen net te dwaan.* Leeuwarden: Provincie Fryslân.

Bijlagen

BIJLAGE 1: STARTNOTITIE LEERGEBIED FRIESE TAAL & CULTUUR

1. Inleiding

Startnotities zijn een belangrijk instrument voor het ontwikkelen van conceptkerndoelen. In die startnotities worden de ontwikkelingen binnen onderwijsbeleid, onderzoek, onderwijspraktijk en samenleving met betrekking tot het leergebied in kaart gebracht en leggen daarmee een solide basis onder het ontwikkelwerk. De startnotitie voor Friese taal & cultuur is geschreven door Cedin in overleg met SLO. De opbouw ervan is gelijk aan die van het leergebied Nederlands, geschreven door de SLO. De startnotitie is voorgelegd aan de veldgroep Friese taal & cultuur en de feedback van deze groep is verwerkt in de definitieve versie.

Deze startnotitie biedt specifiek zicht op de relevante en actuele ontwikkelingen voor het leergebied Friese taal & cultuur in het primair onderwijs (po) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs (vo). Vanuit deze ontwikkelingen zijn curriculaire uitdagingen voor het leergebied geformuleerd, die meegenomen moeten worden in het traject van de actualisatie van de kerndoelen Friese taal & cultuur voor het po en de onderbouw vo.

De notitie bestaat uit de volgende onderdelen:

- Huidige situatie en positie van het leergebied Friese taal & cultuur
- Probleemanalyse
- Ontwikkelingen in de maatschappij en in het leergebied
- Curriculaire uitdagingen

Deze startnotitie integreert eerder ontwikkelde documenten, zoals de preambule (2018) en de visie op het leergebied Friese taal & cultuur (2020), opbrengsten en adviezen uit het onderzoeksrapport It is mei sizzen net te dwaan (NHL Stenden Hogeschool, 2018) en het inspectierapport Sizzen is neat, dwaan is in ding (2019). Andere input: de actualisatieopdracht van de Provincie Fryslân, de werkopdracht van het ministerie van OCW aan SLO en de operationalisering daarvan in werkinstructies door de SLO, de huidige kerndoelen en het Referinsjeramt Frysk (Meestringa en Oosterloo, 2015).

2. Huidige situatie en positie van het leergebied Friese taal & Cultuur

Fries is een officiële rijkstaal, met de positie van minderheidstaal. Fries is een taal die beschermd moet worden (Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden, 1998). Het mogen gebruiken van het Fries is een recht dat iedere inwoner van Fryslân heeft. Ook heeft iedere leerling in Fryslân recht op onderwijs in het Fries. Scholen zijn dus verplicht om Fries een plek te geven in het curriculum. Dit geldt voor het gehele basisonderwijs (po) en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs (vo).

Fryslân is officieel een tweetalige provincie. Het Fries wordt in zowel informele als formele situaties gebruikt. De Friese taal wordt niet overal in Fryslân evenveel gebruikt. Er zijn Friese en niet-Friese taalgebieden. Er wordt in die gebieden verschillend gekeken naar de maatschappelijke positie en het belang van het Fries. Dit is terug te zien in de vormgeving van het vakgebied in de verschillende scholen. In het rapport *It is mei sizzen net te dwaan* (2018), staat beschreven dat scholen in Friese taalgebieden altijd én in de meeste gevallen een uitgebreider aanbod Fries hebben dan scholen in niet-Friese taalgebieden of in kerngebieden. Kerngebieden zijn gebieden waarin minder Fries gesproken/gebruikt wordt. Het gaat dan om gebieden rond de grotere steden zoals Leeuwarden.

2.1 Wettelijke kaders

De doelen van het vak Fries zijn uitgewerkt in verschillende documenten:

- De kerndoelen Fries voor het primair onderwijs (2006);
- De kerndoelen Fries voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs (2006);
- De exameneisen: het examenprogramma Fries vmbo en het examenprogramma Fries havo/vwo (2018).

De kerndoelen beschrijven wat leerlingen minimaal aangeboden moeten krijgen aan kennis, inzichten en vaardigheden. De kerndoelen voor Fries in het po zijn geclusterd in mondelinge en schriftelijke vaardigheden. Er is daarnaast een kerndoel dat specifiek betrekking heeft op het ontwikkelen van een positieve attitude ten opzichte van gesproken en geschreven Fries (Kerndoel 17).

De provincie Fryslân hanteert met betrekking tot de kerndoelen een ontheffingsbeleid in niet-Friestalige gebieden, zoals de Friese Waddeneilanden en de Stellingwerven. Daarbij gaat het om volledige of gedeeltelijke ontheffingen. In het po kan in principe ontheffing aangevraagd worden voor alle kerndoelen. Po-scholen in de niet-Friese taalgebieden hebben wel de verplichting om aandacht te besteden aan kerndoel 17: Kinderen ontwikkelen een positieve attitude t.o.v. het Fries.

Voor het voortgezet onderwijs zijn er binnen het vakgebied Friese taal & cultuur kerndoelen die voor alle leerlingen als deelnemer in een tweetalige cultuur verplicht zijn (kerndoel 1– 3), en kerndoelen die verschillend zijn uitgewerkt voor leerlingen die de Friese taal als tweede taal spreken (kerndoel 4a– 6a), en voor leerlingen voor wie Fries de moedertaal is (kerndoel 4b–6b) (SLO, 2016). Ook in het vo kan in principe ontheffing aangevraagd worden voor alle kerndoelen. Voor kerndoelen 1 t/m 3 geldt dat er alleen ontheffing verleend kan worden wanneer de school niet in het Friese taalgebied staat.

Scholen voor speciaal onderwijs hebben geen verplichting om onderwijs in de Friese taal aan te bieden.

Op basis van het ontheffingsbeleid was van een aantal scholen bekend dat zij geen Fries opnamen in het curriculum. Dat andere scholen niet alle kerndoelen aanbieden is niet in lijn met de wettelijke verplichting, het recht van leerlingen op onderwijs in het Fries en de bescherming die de Friese taal nodig heeft in het kader van taal- en cultuurbehoud. De constatering dat scholen zich niet of slechts deels aan de wettelijke verplichtingen t.a.v. het onderwijs Fries hielden/houden is mede inzichtelijk geworden n.a.v. de provinciale

aanpak onder de naam Taalplan 2030. Op dat plan wordt later in deze Startnotitie ingegaan.

In 2015 is het Referinsjeramt Frysk (rrF) ontwikkeld. In dat rrF (referentiekader Fries) staan niveaubeschrijvingen, ook wel: beheersingsniveaus, op het gebied van kennis, inzicht en vaardigheden aangaande het Fries. Er zijn vijf niveaus: A1, A2, B1, B2 en C1. Deze niveaus komen overeen met de niveaus uit het Europees Referentiekader voor Moderne Vreemde Talen: het ERK. In het rrF staan niveaubeschrijvingen voor mondelinge en schriftelijke taalbeheersing, opgesplitst in vijf domeinen: luisteren, spreken, gesprekken voeren, lezen en schrijven. Voor het Fries zijn geen beheersingniveaus vastgesteld voor het einde van het primair onderwijs.

2.2 Praktijk op de scholen en gerealiseerd curriculum

Onderzoek

In de periode 2016-2018 hebben alle scholen in het kader van Taalplan 2030 in het po en vo in Fryslân meegedaan aan een grootschalig onderzoek over de stand van zaken van het Fries in het onderwijs. Alle scholen hebben vervolgens een taalplan opgesteld in samenwerking met het onderzoeksteam van het lectoraat Taalgebruik & Leren van NHL Stenden Hogeschool. In hun taalplan hebben scholen vastgelegd op welke wijze zij het onderwijs in het Fries (verder) willen versterken door het formuleren van ambities. Vervolgens hebben alle scholen een taalprofiel toegekend gekregen. De taalprofielen houden direct verband met het wel of (gedeeltelijk) werken aan de kerndoelen Fries. Zo hebben scholen die alle kerndoelen Fries hebben opgenomen in hun curriculum het A-profiel gekregen. De toekenning is gedaan door Gedeputeerde Staten op basis van de door de scholen aangeleverde taalplannen. Na toekenning van de taalprofielen zijn de taalplannen door het onderzoeksteam gebruikt voor nadere analyse van de onderwijspraktijk Fries in het po en de onderbouw van het vo. Onderzoek en analyse hebben geresulteerd in het rapport *It is mei sizzen net te dwaan* (2018). Dit rapport is de belangrijkste pijler van het al genoemde Taalplan 2030 van de Provincie Fryslân dat erop gericht is het onderwijsaanbod Fries en de kwaliteit daarvan te verbeteren.

Resultaten

Uit het onderzoek blijkt dat 113 van de 412 po-scholen alle kerndoelen in het onderwijs aan bod laten komen (Profiel A) en 21 scholen helemaal geen Fries aanbieden (Profiel G). De overige 278 scholen bieden wel Fries aan, maar niet alle kerndoelen komen daarbij aan bod.

Van de 71 vo-onderbouwlocaties bieden 28 scholen alle kerndoelen aan (Profiel A) en 5 scholen geen (profiel D). De overige 38 bieden wel Fries aan, maar niet alle kerndoelen. In deze gevallen beperkt het aanbod zich met name tot de kerndoelen 1, 2 en 3.

De scholen met hogere profielen blijken hoofdzakelijk in de Friese taalgebieden te staan en scholen met de lagere profielen in niet-Friese taalgebieden of in kerngebieden. Dit verband is significant (onderzoeksrapport *It is mei sizzen net te dwaan*, NHL Stenden Hogeschool, 2018).

Overigens: de aanduiding 'hogere'/lagere' profielen is in de loop van de afgelopen twee jaar steeds meer vervangen door 'bredere/smaller' profielen. Een breed profiel is dan het (A-)profiel waarbij aan alle

kerndoelen aandacht wordt besteed binnen het onderwijs. Door deze nieuwe aanduiding wordt mogelijke associatie met 'beter/slechter' voorkomen.

Aanbod

Alle po-scholen die Fries op het rooster hebben staan, bieden het domein luisteren (kerndoel 18). Dit kerndoel krijgt vorm door middel van het zingen van liedjes, voorlezen en het kijken naar Friestalige educatieve tv-programma's.

Het domein spreken & gesprekken (kerndoel 19) krijgt vorm door middel van kringgesprekken of samenwerkend leren in het Fries. Zo'n aanbod vindt vaker plaats in de onderbouw dan in de midden- en bovenbouw. Op één derde van de scholen mogen leerlingen (zo nu en dan) gebruik maken van Fries om te overleggen, samen te werken of te discussiëren. Scholen stimuleren zeer zelden (boek)presentaties of spreekbeurten in het Fries.

Op scholen met een A- of B-profiel worden leerlingen gestimuleerd om te lezen in het Fries (kerndoel 20). Leerlingen lezen teksten uit de taalmethode, (prenten)boeken en/of teksten passend bij een project of bij schooltelevisie. Overigens laten scholen in smallere profielen hun leerlingen ook wel eens Fries lezen. Op de meeste scholen blijkt geen sprake te zijn van schrijfonderwijs (kerndoel 21) in het Fries. Dit geldt overigens ook voor het schrijfonderwijs Nederlands (Inspectie van Onderwijs, 2012).

De vo-scholen die een visie op Fries hebben en Fries aanbieden in het curriculum, besteden aandacht aan alle kerndoelen, waarbij de meeste aandacht ligt bij de kerndoelen 1, 2 en 3: het voeren van gesprekken en de aandacht voor de Friese taal en cultuur. Er wordt in het algemeen minder aandacht besteed aan de domeinen schrijven en spreken (monoloog). Lezen neemt een middenpositie in: er is bij scholen vaak animo en aandacht voor leesstimulerende initiatieven, zoals het jaarlijkse Lês No!-project waarin leerlingen een gratis jeugdboek kunnen krijgen. Dat boek wordt dan aangeboden met een ondersteunend lesprogramma. Een ander leesstimulerend project is 'Lêze om te learen' van het Lectoraat Meartaligens (NHL/Stenden 2020-heden). Bij de genoemde projecten gaat het niet om een structureel leesaanbod gedurende het gehele schooljaar, maar veeleer om impulsen, stimulansen om het leesgedrag te verbeteren. Vo-scholen die niet alle kerndoelen aanbieden, laten als eerste de kerndoelen voor de leerlingen met een Friese taalachtergrond liggen (kerndoelen 4b, 5b en 6b) en differentiëren hun aanbod dus niet naar taalachtergrond van leerlingen. Het feit dat de b-doelen niet worden aangeboden betekent dat het Friese taalonderwijs meer een passief dan actief karakter heeft.

De meeste scholen bieden Fries aan als ingeroosterd vak. Scholen die een uitgebreidere visie op meertalig onderwijs en Fries hebben, zoals 3TS of MFU, bieden het Fries ook aan in relatie met andere talen en vakgebieden en gebruiken Fries daarbij bewust als instructietaal. Bij 3TS gaat het om scholen in het po met een drietalig leesaanbod, bij MFU gaat het om Meartalich Fuortset Ûnderwiis. Daarin wordt het Fries ook gebruikt als instructietaal bij andere leergebieden, bijvoorbeeld geschiedenis en muziek.

In het po besteden scholen 15 tot 60 minuten per week per groep aan het Fries. De hoeveelheid tijd die

aan het Fries besteed wordt, hangt positief samen met het taalgebied en (daarmee) aan het toegekende taalprofiel. In het vo besteedt de helft van het aantal scholen aan het Fries. Dat komt neer op een gemiddelde van 30 tot 60 minuten per week, waarbij een aantal scholen niet het gehele schooljaar Fries aanbiedt: sommige scholen verspreiden de tijd over een heel of half leerjaar, andere scholen realiseren het aanbod Fries in projectweken. De andere 50% van de scholen besteedt meer dan 2400 minuten per leerjaar aan het Fries.

Scholen gebruiken methoden en losse bronnen om het aanbod Fries vorm te geven. Voor het po is er de methode Spoar 8 en voor het vo Searje 36. Verder worden er bronnen ingezet zoals Friestalige tijdschriften, Friestalige educatieve tv-programma's, De Fryske kanon, bronnen en projecten van verschillende aanbieders binnen de provincie Fryslân en door leerkrachten zelfgemaakte materialen.

Motivatie

Scholen po en vo noemen de volgende redenen om Fries wel aan te bieden:

- Vanwege de (Friese) taalachtergrond van de leerlingen;
- Om de Friese cultuur te behouden;
- Vanwege de visie van de school (bewust meertalig onderwijs);
- Omdat het verplicht is.

De belangrijkste redenen voor scholen om Fries niet aan te bieden:

- Er zijn geen of nauwelijks Friestalige leerlingen op school;
- Er zijn andere prioriteiten (o.a. dreigingen zoals het (zeer) zwak worden van de school);
- Vanwege de kwaliteit van de methode en/of de daarbij komende kosten;
- Omdat met name in het po niet alle leerkrachten het Fries beheersen;
- Omdat er in het schoolteam geen leerkrachten zitten die lesbevoegd zijn voor het vakgebied (po én vo)

Het blijkt dat hoe meer niet-Friestalige leerkrachten in het team zitten, hoe minder aandacht er is voor het Fries (po). 'Gesprekken met leerlingen wijzen uit dat zij vaker Fries spreken in de klas en er vaker instructie gegeven wordt in het Fries (of de Friese taal gedoceerd wordt), wanneer de leraar Friestalg is.' (Kurrikulum. frl, 2020).

De invloed van het onderwijs op de ontwikkeling van het Fries van leerlingen en hun bewustwording met betrekking tot de Friese taal en cultuur wordt nog weinig gemonitord. Scholen hebben met ingang van schooljaar 2022-2023 kosteloos de beschikking over de methoden en daarmee ook over verschillende evaluatie-instrumenten. Het meer en beter volgen van de leerontwikkeling van leerlingen biedt mogelijkheden om het aanbod (beter) af te stemmen op de taal- en onderwijsbehoefte van leerlingen.

3. Probleemanalyse

In aansluiting op de vorige paragraaf kunnen we een aantal problemen identificeren, die we hier op een rijtje zetten.

Probleem 1: Zowel in het po als in het vo voldoen niet alle scholen aan de wettelijke verplichting m.b.t. het leergebied Friese taal & cultuur.

Al eerder (paragraaf Wettelijke kaders, pagina 3) is vastgesteld dat niet alle scholen zich houden aan verplichtingen met betrekking tot het aanbieden van kerndoelen Friese Taal & Cultuur. Dat ligt niet in lijn met het recht van leerlingen op onderwijs in het Fries en de bescherming die de Friese taal nodig heeft in het kader van taal- en cultuurbehoud.

Mogelijk heeft het ontheffingsbeleid ertoe geleid dat geen of beperkt onderwijs Friese taal & cultuur 'gewoon' is geworden. Het veranderen van het denken over de waarde van Fries en het belang van die taal voor de ontwikkeling van leerlingen zal tijd kosten. Dat geldt voor alle betrokkenen: leerkrachten en schoolorganisaties, maar ook ouders en leerlingen.

Met name vernieuwde inzichten betreffende meertaligheid lijken moeilijk te verenigen met het huidige provinciale ontheffingsbeleid. Dat werkt belemmerend op het aanbod Fries, de doorgaande lijn en de onderwijskansen van (Friestalige) leerlingen in Fryslân. Bovendien is een rijk aanbod Fries in het onderwijs van belang voor het behoud van taal en de cultuur. Meer kennis over positie en status van minderheidstalen in het algemeen en het Fries in het bijzonder, alsmede de vorming van een positieve attitude ten opzichte van zulke talen zullen bijdragen aan de instandhouding en vitalisering van de Friese taal en cultuur.

Scholen hebben zich kunnen onttrekken aan de wettelijke verplichting door onvoldoende beleid gericht op handhaving van het door wet- en regelgeving voorgeschreven aanbod. Controle vanuit de Provinsje Fryslân en de Onderwijsinspectie heeft de afgelopen jaren ontbroken. De provincie heeft wel geïnvesteerd in het onderwijs Friese taal & cultuur door middel van subsidies voor methode-vernieuwing, uitbreiding van het aanbod van lesmaterialen en onderzoek m.b.t. Fries en meertalig onderwijs.

Probleem 2: Gebrek aan motivatie, Fries wordt ervaren als verplicht.

Uit het analyseonderzoek van het lectoraat Taalgebruik & Leren (NHL Stenden Hogeschool, 2018) blijkt dat er scholen zijn die Fries geven omdat het verplicht is. Zij geven het Fries niet vorm vanuit een gedragen visie op het leergebied. Het gevolg van het 'verplichte' karakter en het ontbreken van een visie is dat er weinig motivatie is voor Fries bij leerkrachten, leerlingen en ouders en het aanbod te weinig richting heeft.

Ook op scholen in Friestalige gebieden ontbreekt het regelmatig aan motivatie om het Fries goed en structureel vorm te geven. De niet-Friese taalachtergrond van leerlingen wordt als excuus gebruikt om ondanks de plaats van de scholen in een Fries taalgebied geen of heel beperkt Fries te geven.

Alle leerlingen in Fryslân, wel of niet Friestalig, maken deel uit van de Friese cultuur en maatschappij. Om deel te kunnen nemen aan die Friese cultuur en om daarbinnen maatschappelijk succesvol te kunnen zijn, moeten leerlingen de kans krijgen om de Friese cultuur en taal te leren begrijpen. Het gebrek aan visie, motivatie en structureel aanbod ontnemt hun ontwikkelkansen.

Probleem 3: Friestalige leerlingen worden in hun ontwikkeling belemmerd in het gebruik van hun moedertaal.

Fries is voor een deel van de leerlingen een taal waarmee zij kunnen leren en waarin zij zich (gemakkelijker)

uitdrukken. Ruimte geven aan het gebruik van hun moedertaal vraagt van leerkrachten kennis en vaardigheden in meertalige/tweetalige aanpakken. Ook vraagt het om afspraken over het gebruik van het Fries tijdens formele en informele onderwijsmomenten (resp. Fries leren in andere vakken, Fries gebruiken als voertaal bij mentorgesprekken bv.). Wanneer thuistalen, dus in Fryslân met name het Fries niet worden ingezet, worden er leerkansen gemist (Agirdag, 2020).

Probleem 4: Leerlingen worden te weinig uitgedaagd om passend bij hun Friese taal-achtergrond óf cognitieve taalvermogen hun Friese taalvaardigheden uit te breiden door gebrek aan differentiatie.

Leerlingen die thuis één- of tweetalig Fries worden opgevoed leren van hun ouders niet per definitie lezen en schrijven in het Fries. Ook de kwaliteit van de mondelinge taalvaardigheid kan verschillen. De verschillen hangen samen met de meer of minder rijke taalomgeving thuis. Onderwijs kan een belangrijk bijdrage leveren aan een betere beheersing van het Fries, zowel mondeling als schriftelijk. Dit vraagt om differentiatie. Niet-Friestalige leerlingen die wel over ambitie of vermogen beschikken om meer en beter Fries te leren kunnen hier ook van profiteren.

Probleem 5: Leerkrachten die het Fries niet voldoende beheersen, laten het Fries sneller weg uit het curriculum. Veel leerkrachten (in het po) zijn niet bevoegd om Fries te geven.

Dit probleem doet zich met name voor in het primair onderwijs. Leerkrachten blijken zich onzeker en niet capabel te voelen. Uit het analyseonderzoek It is mei sissen net te dwaan blijkt dat scholen met veel niet-Friestalige en/of onbevoegde leerkrachten significant vaker geen of in beperktere mate Fries geven dan scholen met veel Friestalige leerkrachten.

Op de pabo is het behalen van het Foech Frysk (Bevoegdheid Fries) geen verplichting, waardoor veel nieuw gediplomeerde leerkrachten niet bevoegd zijn voor Fries.

In het voorgezet onderwijs wordt Fries in principe gegeven door een gediplomeerde docent Fries. Toch is dat op niet alle scholen het geval. Wat het gebruik van Fries als instructietaal bij andere leergebieden: het is niet ondenkbaar dat docenten van vakgebieden zoals Mens & Natuur of Mens & Maatschappij zich minder capabel voelen om Fries te integreren in hun vakgebied en/of onvoldoende kennis hebben van de positieve effecten van meertalig onderwijs en daarom geen of minder gebruik maken van Fries als mogelijke leer- en instructietaal binnen hun vak.

Probleem 6: Verkaveling en disbalans in domeinen waardoor leerlingen het nut van het leren van Fries niet ervaren.

In paragraaf 2 is een overzicht gegeven van de aandacht die scholen aan de verschillende domeinen (kerndoelen) geven. Daaruit blijkt dat een goede balans vaak ontbreekt en sommige kerndoelen, bijvoorbeeld kerndoel 21 – schrijven (po), een ondergeschoven kindje is. Ook blijkt dat scholen vooral kiezen voor de passieve taalvaardigheden (luisteren en lezen) en de actieve taalvaardigheden achterwege laten. Dit heeft tot gevolg dat Friestalige leerlingen niet de kans krijgen om kennis van en vaardigheden in hun moedertaal verder uit te bouwen, wat een beletsel vormt in hun totale ontwikkeling. Ook staat dit taal- en cultuurbehoud in de weg.

De benadering vanuit gescheiden domeinen belemmert het inzetten van functionele taalopdrachten. Gevolg hiervan is dat leerlingen niet de waarde van het leren van Fries beseffen en het nut en de functie van een goede beheersing van Friese taalvaardigheden niet erkennen in en buiten de les. Een en ander wordt mogelijk nog versterkt door het gegeven dat vele ouders en leerkrachten het (economisch) nut van het beheersen van het Fries niet erkennen.

Inmiddels is er door verschillende organisaties binnen Fryslân zoals Afûk, Cedin en het Lectoraat Meertaligheid & Geletterdheid van NHLStenden (les)materiaal ontwikkeld dat de integratie van Fries met andere vakken/leergebieden en de verbinding met andere talen mogelijk maakt.

Probleem 7: Haperende doorgaande lijn po-vo.

Kerndoelen po en vo zijn te verschillend qua vorm en inhoud waardoor een goede doorgaande lijn niet mogelijk is. De kerndoelen voor het po richten zich m.n. op de 5 taaldomeinen. Ook kerndoel 17 (ontwikkeling van een positieve attitude) is gekoppeld aan het gebruik van de Friese taal en niet zozeer aan identiteitsontwikkeling, Fries als expressiemiddel of de cultureel-maatschappelijke waarde van het Fries. De eerste drie kerndoelen van het vo richten zich juist op de waarde en specifieke kenmerken van de tweetalige cultuur. Een ander verschil tussen de kerndoelen van het po en vo is dat in het vo de kerndoelen m.b.t. taalbeheersing gedifferentieerd worden voor leerlingen met een Friese taalachtergrond en leerlingen zonder Friese taalachtergrond. Deze keuze voor differentiatie is in de kerndoelen voor het po niet gemaakt. Als leerlingen van een basisschool komen waar zij geen volledig aanbod Fries hebben gehad, missen zij een basis voor kerndoelen 4, 5 en 6. Dit is m.n. voor niet-Friestalige leerlingen nadelig. Het komt ook voor dat leerlingen een goed aanbod Fries hebben genoten in het po, maar dat het vo geen Fries biedt, waardoor de leerlingen hun Friese taalvaardigheden niet doorlopend kunnen ontwikkelen.

Probleem 8: Het aanbod Fries en de leerlingenprestaties worden te weinig gemonitord.

Het monitoren van leerlingen draagt bij aan kwalitatief goed onderwijs. Door monitoring krijgen leerkrachten zicht op de mogelijkheden en onderwijsbehoeften van leerlingen en kunnen zij hun instructies en lesaanbod afstemmen op de leerontwikkeling van de leerlingen. Er zijn verschillende middelen beschikbaar om de Friese taalontwikkeling van leerlingen te volgen, maar deze worden niet of te fragmentarisch ingezet.

In andere vakgebieden is periodieke evaluatie meer vanzelfsprekend dan bij het Fries. Mogelijk ligt de oorzaak in het feit dat scholen Fries geven omdat het verplicht is daarin aanbod te verzorgen. Scholen hebben geen visie op Fries en de rol of waarde van het Fries (zie ook probleem 2 en 3) voor de cognitieve en sociaalmaatschappelijke ontwikkeling van leerlingen. Behalve op vo-scholen die Fries als examenvak aanbieden, ontbreekt het op de meeste scholen bovendien aan duidelijke beheersingsdoelen. Doordat men geen visie en geen streefdoelen heeft geformuleerd, ziet men monitoring niet als noodzaak.

Probleem 9: Het wettelijk kader zegt alleen iets over taal.

De huidige kerndoelen hebben betrekking op de mondelinge en schriftelijke taalontwikkeling van het Fries. De koppeling tussen taal en cultuur/identiteit krijgt te weinig nadruk: enkel in kerndoel 17 van po en de

kerndoelenset 1 t/m 3 in het vo zouden daartoe mogelijkheden liggen. Het gebrek aan besef en inzicht over de rol van de Friese taal voor de sociaal-maatschappelijke ontwikkeling en persoonsvorming is een gemiste kans in het onderwijs. Ook ouders zijn zich niet altijd bewust van het belang van Fries voor de ontwikkeling van hun kind. Een volwaardiger plek van cultuur en identiteit naast en in samenhang met taal zou de rol van ouders in deze kunnen versterken. Denk aan excursies, verhalen van vroeger, gezamenlijke deelname (ouder/kind) aan culturele activiteiten. Voorbeeld van dat laatste: 'Taal in beeld' een project waarin ouders en leerlingen met elkaar zorgden voor posterteksten in verschillende talen, waaronder Fries.

Probleem 10. Marginale rol van het Fries in de schoolorganisatie.

Fries speelt op beleidsmatig niveau een beperkte rol binnen (vo-)schoolorganisaties. Het is een 'klein vak'. Het is op de meeste scholen een klein onderdeel van het lessen- en takenaanbod. Op veel scholen is beleidsvorming en kwaliteitsverbetering rond het vak afhankelijk van een paar enthousiaste leerkrachten. Deze ondergeschikte positie belemmert de ontwikkeling van het vakgebied.

4. Ontwikkelingen

In deze paragraaf gaan we nader in op de voornaamste ontwikkelingen voor het leergebied Friese taal & cultuur. Daarbij maken we onderscheid tussen maatschappelijke en politieke ontwikkelingen en ontwikkelingen in de onderwijspraktijk.

Maatschappelijke en politieke ontwikkelingen

Er zijn maatschappelijke en politieke ontwikkelingen die van invloed zijn op het leergebied Friese taal & cultuur.

- **Taalplan 2030:**
Al eerder is het Taalplan 2030 genoemd. Taalplan 2030 is het beleid dat de Provincie Fryslân momenteel uitvoert. Het doel is dat elke school in Fryslân vanaf 2030 aandacht besteedt aan alle kerndoelen van het leergebied Friese taal & cultuur. De onderliggende ambitie is dat alle leerlingen eerlijke en gelijke kansen krijgen om de Friese taal te leren en/of de vaardigheden in daarin uit te breiden, ongeacht de school waar ze onderwijs volgen. Dit betekent voor veel scholen dat ze hun aanbod flink moeten uitbreiden en hun ambities moeten verhogen. Met de komst van dit beleid heeft de provincie ingezet op verbetering en handhaving van het (wettelijk verplichte) aanbod Fries op alle scholen.
- **De veranderende taalsituatie in Fryslân:**
Onderzoek laat zien dat het gebruik van het Fries met partner en/of kinderen langzaam afneemt. Daarnaast hebben steeds meer leerlingen hier, net als in de rest van Nederland, een andere thuistaal dan het Nederlands en/of Fries, bijvoorbeeld een Arabische taal, Pools, Engels, Spaans, Chinees, et cetera. Fries is dus voor steeds meer leerlingen een tweede of zelfs derde taal. Dit heeft gevolgen voor het gebruik en het leren van Fries binnen het onderwijs dat steeds meer een meertaliger perspectief krijgt.
Door het taal- en cultuurbewustzijn van leerlingen te vergroten, ontwikkelen ze sensitiviteit en een

open houding ten aanzien van deze talige diversiteit en culturele identiteit en bouwen ze kennis op om de wereld om hen heen te begrijpen en te waarderen, om contact met anderen te maken, en om een maatschappelijke positie te vinden. Dit geldt ook voor Fries.

- Kansengelijkheid en risico op laaggeletterdheid:

De startnotitie van het leergebied Nederlands geeft aan dat onze samenleving steeds hogere eisen aan de taalvaardigheid van mensen stelt. De wereld wordt complexer en de hoeveelheid (digitale) informatie die we iedere dag moeten verwerken, neemt toe (Van der Velden & Bijlsma, 2019). In het bevorderen van kansengelijkheid en het voorkomen en terugdringen van kansongelijkheid heeft het schoolvak Nederlands natuurlijk een belangrijke verantwoordelijkheid.

Kansengelijkheid gaat echter niet alleen over een goede vaardigheid in het Nederlands. Voor meer kansengelijkheid is ook het terugdringen van discriminatie op basis van taalachtergrond aan de orde. Voorbijgaan aan de thuistalen van leerlingen ontnemt leerlingen belangrijke leeransen en werkt demotiverend (Agirdag, 2020). Dit gedachtengoed is ook van toepassing op het Fries. De Friese taalachtergrond van leerlingen moet meer erkend en benut worden.

Ook wijst Agirdag op de noodzaak om multicultureel onderwijs te versterken. Multicultureel onderwijs moet verder gaan dan aandacht voor specifieke feestdagen en eet- en drinkgewoonten. Denk bijvoorbeeld aan keuzes omtrent taalgebruik in formele en informele situaties binnen de school. Zowel de huidige kerndoelen voor Fries als voor Nederlands geven hier geen richtlijnen of ruimte toe. In het Taalplan 2030 speelt kansengelijkheid ook een rol. Leerlingen die Friestalig zijn moeten niet, net als veel anderstalige leerlingen, gezien worden als taalzwak op basis van hun minder grote vaardigheid in het Nederlands, maar hun meertaligheid moet benut worden om de vaardigheden in het Nederlands te ontwikkelen. Daarnaast hebben niet-Friestellige leerlingen recht op (meer) differentiatie en hulp om het Fries machtig te worden. Een goede beheersing van het Fries speelt voor alle leerlingen een rol. Fries is immers een taal die in een sociaal-maatschappelijke en economische context wordt gesproken. Veel leerlingen blijven wonen in de provincie en hebben baat bij het begrijpen en spreken van Fries. Daarbij valt ook te denken aan de maatschappelijke rol van het Fries in bijvoorbeeld de gezondheidszorg, de journalistiek en de rechtbank.

- Toenemend beroep op digitale geletterdheid:

In de startnotitie van het leergebied Nederlands wordt de toename van de digitale informatietechnologie genoemd. Het gaat hierbij om allerlei talige vormen van communicatie die zich afspelen in digitale omgevingen. Ook Friese autoriteiten en media maken gebruik van de digitale mogelijkheden en publiceren Friestellige informatie.

Digitale geletterdheid vraagt van leerlingen dat ze bewust (digitale) vormen van informatieverwerving en -verstrekking leren gebruiken. Het gaat dan om: informatie zoeken, deze kritisch beoordelen, selecteren, hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden, informatie gebruiken en zelf nieuwe (online) teksten produceren (Carretero et al., 2017). Het betreft hier taalvaardigheden die universeel zijn: vaardigheden die in elke taal toegepast kunnen worden. Andersom geldt ook dat deze vaardigheden in elke taal geleerd kunnen worden!

Ontwikkelingen in het leergebied

- Visie op Fries taalonderwijs:

De toenemende aandacht en onderzoek gericht op meertalig onderwijs hebben de visie op de vormgeving van onderwijs in de Friese taal & cultuur veranderd. Waar voorheen nog gedacht werd vanuit een ééntalig perspectief, waarin werd uitgegaan van de taalleerder die een tweede of derde taal erbij leert, ontwikkelt zich nu een meertalig perspectief. In dit perspectief wordt ervan uitgegaan dat de taalleerder gebruik maakt van zijn gehele talenrepertoire voor het begrijpen en leren van nieuwe talen. Er wordt dus uitgegaan van geïntegreerd taalonderwijs in plaats van talenscheiding. Deze visie is niet langer exclusief voor scholen die bewust meertalig onderwijs aanbieden, zoals 3TS (po) en MFÛ (vo) maar voor alle scholen binnen Fryslân.

Het inzicht dat veel taalvaardigheden universeel zijn, maakt het mogelijk om talen en vakken aan elkaar te verbinden. Deze integratie kan overlappendheid van het onderwijsprogramma tegengaan.

- Visie op effectief leesonderwijs:

Het leesniveau en de leesmotivatie van leerlingen ligt al een tijd onder de loep. De Nederlandse jeugd leest niet graag en het niveau van begrijpend lezen daalt in vergelijking met andere landen. Dit staat in het PISA-rapport van 2018. Ook het PISA-onderzoek in 2021 laat zien dat Nederlandse leerlingen niet graag lezen. Dit heeft o.a. geleid tot een oproep van Stichting Lezen tot een leesoffensief. Stichting Lezen pleit o.a. voor het vergroten van de aandacht voor taal en literatuur in het onderwijs om leerlingen weer te motiveren voor het lezen en leesvaardigheid te stimuleren. Ingrediënten voor beter leesonderwijs zijn o.a.: meer leestijd op het rooster, rijke en langere teksten en (hele) boeken lezen, een langere periode lezen over één thema en verschillende soorten teksten binnen een thema. Ook de visie op de didactiek van begrijpend leesonderwijs is aan het veranderen. In de voorgaande periode lag de nadruk op het oefenen van leesstrategieën, terwijl nu de inhoud en betekenis van de tekst weer centraal worden gesteld. Leesstrategieën zijn weer een middel geworden en niet een doel op zich.

Deze veranderingen voor Nederlands kunnen ook op het Friese leesaanbod worden gelegd.

Leesvaardigheid kan in elke taal ontwikkeld en toegepast worden.

- Visie op activerend en interactief onderwijs in de meertalige context

Het lectoraat Taalgebruik & Leren speelt een belangrijk rol binnen Fryslân in het denken over en de ontwikkeling van het taalonderwijs. Het lectoraat ontwikkelt projecten en onderzoekt daarmee hoe het (taal)leerproces van leerlingen versterkt kan worden. Daarbij is er aandacht voor meertaligheid en Fries. Taalgebruik in de vorm van interactie en onderzoekend leren staan hierbij steeds centraal. Uit verschillende onderzoeken, onder andere Dialogic reading practices, (Maaïke Pulles) lijkt hoe belangrijk de kwaliteit van de dialoog, zowel tussen leerlingen onderling als met de leerkracht, is voor de schriftelijke en mondelinge taal- en kennisontwikkeling van leerlingen en bovendien bijdraagt aan de sociaal-emotionele ontwikkeling en identiteitsvorming (Van Veen & Van Oers, 2017) De kwaliteit van de dialoog wordt sterk beïnvloed door de leerkracht.

5. Curriculaire uitdagingen

In deze paragraaf gaan we nader in op de curriculaire uitdagingen voor het leergebied Friese taal & cultuur. De kerndoelen voor het leergebied Friese taal & cultuur moeten bijdragen aan het verbeteren van het curriculum Fries, waardoor alle leerlingen in Fryslân de kans krijgen om meer kennis en inzicht te krijgen in de Friese taal & cultuur, weten welke rol zij kunnen spelen als het gaat om de bescherming van Fries als minderheidstaal, hun taalvaardigheid Fries kunnen versterken en kunnen aangeven in welke mate Fries onderdeel is van hun identiteit. Dit vraagt om een rijk aanbod met gelegenheid tot kennisopbouw en oefening door functionele taaltaken, ruimte om het Fries te mogen gebruiken als leertaal, maar ook als expressiemiddel.

Om dit alles te bereiken moeten de kerndoelen worden geactualiseerd, zodat gestelde ambities beter behaald kunnen worden. We kunnen deze afleiden uit de gesignaleerde knelpunten in de huidige kerndoelen (paragraaf 3) en de beschreven ontwikkelingen in de maatschappij en het onderwijs (paragraaf 4). We beschrijven een en ander als uitdagingen.

In de geactualiseerde kerndoelen moet meer aandacht zijn/ moet duidelijker naar voren komen:

Uitdaging 1: De rol van en de waardering voor het leergebied Friese taal & cultuur voor de identiteitsontwikkeling van alle leerlingen in Fryslân moeten worden versterkt.

Of een leerling nu wel of niet Friestalig wordt opgevoed en of een leerling opgroeit in een Fries- of niet-Friestalig gebied, elke leerling is woonachtig in Fryslân en heeft dus te maken met het Fries en maakt deel uit van de Friese maatschappij. Om deel te kunnen nemen aan die Friese cultuur en om daarbinnen maatschappelijk succesvol te kunnen zijn, moeten leerlingen de kans krijgen om de Friese cultuur en taal te leren begrijpen. 'Kernvraag daarbij zal zijn: Hoe laat je dit in de kerndoelen zo tot uiting komen, dat docenten, schoolleiders, methodemakers hier richting in vinden?'

Uitdaging 2: In een rijk aanbod moet het aanbod Friese taal en cultuur niet (alleen) als vak op het rooster staan, maar ook geïntegreerd aangeboden worden in andere vakken/leergebieden.

Veel taalvaardigheden zijn universeel en hoeven niet opnieuw aangeboden te worden wanneer een nieuwe taal geleerd wordt. Leraren moeten inzicht hebben in deze uitwisselbaarheid van taalvaardigheden, zodat het taalonderwijs Fries en Nederlands (en andere talen) elkaar versterken. In een dergelijk perspectief liggen kansen voor leerlingen, Fries en niet-Fries om hun vaardigheid Fries uit te breiden maar ook om hun meertalige bewustzijn te versterken.

Een ander voordeel van dit meertalige perspectief, waarin wordt uitgegaan dat Fries en Nederlands elkaar deels overlappen, is dat overladenheid van het programma kan worden voorkomen. Een dergelijke aanpak betekent niet dat Fries als geroosterd vak geschrappt hoeft te worden. Het betekent dat [ook of meer] bewust gezocht moet worden naar verbindingen met andere leergebieden. Voorbeeld daarvan: in de lessen geschiedenis over het thema Gouden Eeuw worden ontwikkelingen in Fryslân behandeld, met het gebruik van het Fries als instructietaal.

Uitdaging 3: Het aanbod Fries gaat niet alleen om de taalvaardigheid Fries, maar ook om kennis van de geschiedenis, het cultureel erfgoed en de sociaal-maatschappelijke situatie van Fryslân.

Fries heeft de positie van een minderheidstaal. Ook is het Fries niet waardevrij. Kennis van cultuur, cultureel erfgoed en de rol van de Friese taal in de geschiedenis kan begrip en motivatie voor het Fries versterken. Bijvoorbeeld om Fries te willen leren, de keuze om zelf Fries meer te gebruiken, (meer) te respecteren dat een ander Fries spreekt of om de Friese taal op een andere manier te willen beschermen.

Uitdaging 4. Fries wordt door alle leerlingen als (literair) expressiemiddel gebruikt.

Leerlingen leren Friese teksten lezen, begrijpen en waarderen. Teksten zijn cultuurdragers. Ook is het een uitdaging om leerlingen meer zelf Fries actief te laten spreken en schrijven, zowel zakelijk als expressief.

Uitdaging 5: Samenhangend en betekenisvol onderwijs bieden.

Taalontwikkeling Fries heeft, net als Nederlands, baat bij betekenisvol, functioneel en activerend onderwijs. Taaltaken moeten meer gekoppeld worden aan een rijke en betekenisvolle context, waardoor taaldomeinen meer met elkaar verbonden worden. Door functionele taken zullen leerlingen het Fries beter kunnen koppelen aan situaties buiten de les.

Uitdaging 6. Doorgaande leerlijn Fries po-vo moet duidelijk en zichtbaar zijn voor alle betrokkenen.

De doelen voor po en vo moeten qua inhoud (het 'wat') meer op elkaar aansluiten. In het po zal bijvoorbeeld aandacht moeten zijn voor cultuur & erfgoed. De doelen voor vo moeten goed aansluiten op de eindtermen. Dan kan de belofte aan alle leerlingen in Fryslân voor een doorgaande leerlijn waargemaakt worden.

Uitdaging 7. De verantwoordelijke instanties zorgen voor het nakomen van verplichtingen voortkomend uit wet- en regelgeving.

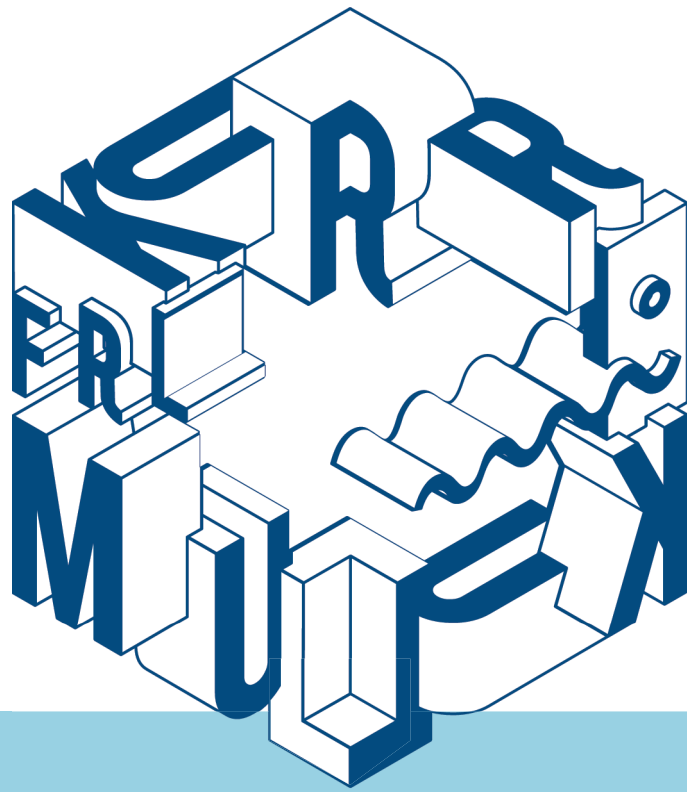
Er zal handhaving moeten komen/blijven, gericht op de wettelijke verplichting om ervoor te zorgen dat scholen Fries in het curriculum opnemen.

BIJLAGE 2: SAMENSTELLING REALISATIETEAM

<i>Naam</i>	<i>Rol en expertise</i>
Mw. B. de Jager (Cedin)	Projectleider Kurrikulum.frl Projectleider Fries en meertaligheid Onderwijskundige, Curriculumexpert po en vo
Mw. F. Terpstra (Cedin)	Senior onderwijsadviseur taal, meertaligheid & NT2 Onderwijskundige, Curriculumexpert po
Mw. E. Attema (Cedin)	Onderwijsadviseur Fries & meertaligheid Curriculumexpert po, Ervaren leerkracht en (bovenschools)taalcoördinator
Mw. F. Visser (NHLStenden)	Onderzoeker en docent bij het lectoraat Meertaligheid & Geletterdheid bij NHL Stenden en de Rijksuniversiteit Groningen.

BIJLAGE 3: SAMENSTELLING VELDGROEP FASE VAN BEPROEVEN

<i>Naam</i>	<i>Probeert uit in</i>	<i>Plaats</i>
Mw. J. Scheffer	po onderbouw	Bestuur Roobol
Mw. B. Atsma	po onderbouw	Harkema
Mw. A. Van Schepen	po onderbouw	Makkum
Mw. L. de Jong	po onderbouw	Jirnsum
Mw. S. Wijga	po bovenbouw	Harkema
Mw. M. Bouma	po bovenbouw	Leeuwarden
Mw. R. Braaksma	po bovenbouw	Veenwouden
Dhr. J. Pinkster	vo onderbouw	Leeuwarden
Mw. D. Daaij	vo onderbouw	Dokkum
Dhr. Tj. Kooistra	vo onderbouw	Burgum

TAALPLAN
FRYSK
2030